

Αριστοτέλη, Πολιτικά

Ερωτήσεις Υπουργείου

Ενότητα 11

1. «Ἐπειδὴ ... ὀρώμεν»: Χρησιμοποιώντας τη λέξη «ὀρώμεν» ο Αριστοτέλης δηλώνει, στην πραγματικότητα, ότι τα (λογικά) επιχειρήματά του συχνά τα συλλέγει προσέχοντας τη γύρω του πραγματικότητα. Και όχι, βέβαια, μόνο αυτό, αφού στη συνέχεια τα επιχειρήματα αυτά ο Αριστοτέλης τα χρησιμοποιεί κιόλας για την προώθηση της σκέψης του και για εξαγωγή συμπερασμάτων (θυμήσου π.χ. ὅσα διάβασες στην 1η ενότητα, όπου ο Αριστοτέλης συνήγαγε συμπεράσματα προσέχοντας τη «συμπεριφορά» της πέτρας και της φωτιάς). Με ποιο επίθετο θα χαρακτηρίζες έναν τέτοιο στοχαστή, έναν τέτοιο φιλόσοφο; Ποιο επίθετο θα δήλωνε τότε το αντίθετο; (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 183)

Απάντηση: Η χρήση του ρήματος «ὀρώμεν» υποδηλώνει ότι ο φιλόσοφος στηρίζει τα λογικά του επιχειρήματα στην παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και στην εμπειρία. Το ίδιο είχε κάνει και στην 1η ενότητα των «Ἠθικῶν Νικομαχείων» με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς. Τα επιχειρήματα αυτά τα χρησιμοποιεί για την προώθηση της σκέψης του και για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του θετικού επιστήμονα με τη θεωρητική φιλοσοφική σκέψη. Αποδεικνύεται, δηλαδή, ότι ήταν εμπειρικός (θετικός) και όχι θεωρητικός φιλόσοφος.

2. «τοῦ κυριωτάτου πάντων»: Στα «Ἠθικά Νικομάχεια» το υπέρτατο αγαθὸ ο Αριστοτέλης το είχε χαρακτηρίσει με την έκφραση «τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν». Ποιο ἦταν αυτό (:με ποια λέξη το δήλωνε); Γράψε ένα μικρὸ δοκίμιο (μίας ἢ δυο σελίδων) για τὴ σύμπτωση ἢ μὴ του υπέρτατου για τὸ άτομο αγαθοῦ με τὸ υπέρτατο για τὴν πολιτεία αγαθὸ. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 183)

Απάντηση: Με τὴ φράση «κυριωτάτου πάντων» ο Αριστοτέλης εννοεῖ τὸ υπέρτατο αγαθὸ στο οποίο αποβλέπει ἡ «πόλις», δηλαδή τὴν ευδαιμονία του συνόλου των πολιτῶν. Ἡ ανωτερότητα αὐτοῦ του αγαθοῦ αποδεικνύει και τὴν ανωτερότητα τῆς ἴδιας τῆς πόλης ἔναντι των ἄλλων κοινωνιῶν. Με ἄλλα λόγια, εφόσον ἡ πόλη εἶναι ἡ «κυριωτάτη» ὄλων των κοινωνιῶν, και τὸ αγαθὸ στο οποίο στοχεύει εἶναι τὸ «κυριώτατον» ὄλων των ἄλλων αγαθῶν.

Ἦδη στην εισαγωγή των «Ἠθικῶν Νικομαχείων» εἶδαμε τὶς ερμηνείες που ἔδωσαν στον ὄρο «εὐδαιμονία» διάφοροι φιλόσοφοι, ὅπως και τὴν ερμηνεία του Αριστοτέλη στο ομώνυμο ἔργο. Αρχικά, λοιπόν, ἡ λέξη «εὐδαιμονία» (< εὖ + δαίμων) σήμαινε τὴν εὐνοία του θεοῦ, κάτι που δίνεται δηλαδή στον ἄνθρωπο ἀπὸ το θεό. Ἀργότερα, για τὸ περιεχόμενο τῆς ἴδιας λέξης μίλησε ο Ἡράκλειτος και ο Δημόκριτος. Σύμφωνα με αὐτούς, ἡ κατάκτηση τῆς ευδαιμονίας εξαρτάται ἀπὸ τον ἴδιο τον ἄνθρωπο και τὶς ἐνέργειές του. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ἡ ευδαιμονία δὲν εἶναι κατάσταση, ἀλλὰ διαρκῆς ἐνέργεια τῆς ψυχῆς με τὸς κανόνες τῆς τέλει αρετῆς.

Μελετώντας, λοιπόν, ὅλες τὶς παραπάνω ἀπόψεις παρατηροῦμε ὅτι ὁ ὅρος «εὐδαιμονία» ἀφορᾷ τον ἠθικὸ βίον του ἀνθρώπου. Για τον Αριστοτέλη, ὁμως, ὁ ὅρος αὐτός ἔχει ἀπὸ τὴν ἑνὴ ἠθικὸ περιεχόμενο και ἀφορᾷ τον ἄνθρωπο ὡς άτομο και ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι και ὁ προορισμὸς τῆς πόλης, που ἀφορᾷ τον ἄνθρωπο ὡς πολίτη. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδή θα κατακτήσει με τὶς ἠθικῆς ἐνέργειές του τόσο τὴν ἀτομικὴ ευδαιμονία ὅσο και τὴν ευδαιμονία μέσα στα πλαίσια τῆς πόλης συνυπάρχοντας ἀρμονικά με τὸς ἄλλους πολίτες και ἐνεργώντας ὡς πολίτης. Ὑπὸ τὴν ἐννοία αὐτή, οἱ πράξεις του εἶναι πολιτικῆς πράξεις, καθὼς ἐνεργεῖ ὡς μέλος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, και ἔχουν πολιτικῆς συνέπειες, εφόσον ὁδηγοῦν στην ευδαιμονία του πολιτικοῦ συνόλου. Ἡ ἀπόψη αὐτὴ διατυπώνεται ξεκάθαρα ἀπὸ τον ἴδιο τον Αριστοτέλη στο ἔβδομο βιβλίο των «Πολιτικῶν» του, ὅπου ἀναφέρει ὅτι ἡ ευδαιμονία του κάθε ἀνθρώπου ξεχωριστὰ συμπίπτει με τὴν ευδαιμονία τῆς πόλης. Ἐτσι, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀπόψη ὅτι ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία εἶναι μέρος τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας (βλέπε εισαγωγή «Πολιτικῶν», σελίδα 178 σχολικοῦ εγχειριδίου).

3. Να δώσετε τὸν ὀρισμὸ τῆς ἐννοίας «πόλις» ὅπως αὐτός προκύπτει μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο και να ἐπισημάνετε τὸ προσεχές γένος τῆς και τὴν εἰδοποιὸ διαφορά τῆς.

Απάντηση: Σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ὁ Αριστοτέλης μας δίνει τὸν ὀρισμὸ τῆς ἐννοίας «πόλις». Ἡ «πόλις», λοιπόν, εἶναι ἑνὴ μορφή ἀνώτερης κοινωνικῆς συνύπαρξης («ἡ πασῶν κυριωτάτη»), που ἐμπεριέχει ὅλες τὶς ἄλλες

(«πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»), και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά («τοῦ κυριωτάτου πάντων»). Είναι δε «ἡ κοινωνία ἢ πολιτική».

Στον ορισμό αυτό μπορούμε να διακρίνουμε το προσεχές γένος (*genus proximum*) της έννοιας «πόλις» και την ειδοποιό διαφορά της (*specific differentia*). Συγκεκριμένα, το προσεχές της γένος, δηλαδή η ευρύτερη κατηγορία στην οποία εντάσσεται η έννοια, είναι ο όρος «κοινωνία» («κοινωνίαν τινα οὔσαν»), ενώ η ειδοποιός διαφορά της, δηλαδή το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα που τη διαφοροποιεί από τις ὁμοίες της έννοιες, είναι το αγαθό στο οποίο αποβλέπει. Ειδικότερα, το αγαθό στο οποίο αποβλέπει, που είναι η ευδαιμονία των πολιτών, είναι το ανώτερο από όλα τα αγαθά των άλλων κοινωνιών και μ' αυτό η «πόλις» επιδιώκει το συμφέρον του συνόλου των πολιτών. Αντίθετα, οι άλλες μορφές κοινωνίας επιδιώκουν ένα επιμέρους αγαθό για το συμφέρον των μελών τους.

Ο Αριστοτέλης επισφραγίζει τον ορισμό της έννοιας «πόλις» με τον χαρακτηρισμό πολιτική κοινωνία, δηλαδή την οργανωμένη πολιτικά κοινωνία η οποία έχει αυτάρκεια, αυτονομία, ελευθερία, θεσμούς και πολίτευμα. Αφορά, λοιπόν, η πόλη τη γνωστή για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο πόλη - κράτος.

4. Να εντοπίσετε τις φράσεις του κειμένου που υποδηλώνουν την τελεολογική αντίληψη του Αριστοτέλη και να τις επεξηγήσετε.

Απάντηση: Στο κείμενο εντοπίζονται ορισμένες φράσεις που αποδεικνύουν ότι ο Αριστοτέλης εξετάζει τελεολογικά την έννοια «πόλις» καθώς και τις άλλες μορφές κοινωνικής συνύπαρξης. Εξετάζει δηλαδή τα παραπάνω σε σχέση με το σκοπό για τον οποίο υπάρχουν και τον οποίο προσπαθούν να επιτύχουν. Σύμφωνα με την τελεολογική αντίληψη του φιλόσοφου, η οποία έχει αναλυθεί και σε προηγούμενες ενότητες, καθετί έχει δημιουργηθεί για να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο σκοπό («τέλος») και να φτάσει στην τελείωση, την ολοκλήρωσή του. Έτσι και η πολιτική κοινωνία, όπως και κάθε κοινωνική ομάδα, συστάθηκε και υπάρχει για να επιτύχει ένα στόχο. Ο στόχος μάλιστα της πολιτικής κοινωνίας είναι ο ανώτερος, η ευδαιμονία όλων των πολιτών της. Συνδέει στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο-πολίτη («πάντες») με την πόλη, δηλαδή την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού όλων των ανθρώπων με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης.

Συγκεκριμένα, σ' αυτό το κείμενο το «τελικό αίτιο» υποδηλώνεται με τις εξής φράσεις:

- «πᾶσαν πόλιν ὀρώμεν ... καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν» και «πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται», δηλαδή όλες οι κοινωνίες έχουν συσταθεί για την επίτευξη ενός σκοπού, του αγαθού,
- «τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες», δηλαδή όλοι κάνουν τα πάντα για ένα σκοπό, το αγαθό,
- «μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη», δηλαδή η «πόλις» που είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας στοχεύει στο ανώτερο αγαθό, δηλαδή την ευδαιμονία.

5. Με ποιο συλλογισμό καταλήγει ο Αριστοτέλης ότι η «πόλις» είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας και στοχεύει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά; Ο συλλογισμός αυτός είναι παραγωγικός ή επαγωγικός

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης με τη χρήση ενός παραγωγικού συλλογισμού (από το γενικό στο ειδικό) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πόλη - κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας που αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά. Ο συλλογισμός του έχει ως εξής:

1η προκειμένη: κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό
«πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν»

2η προκειμένη: η πόλη-κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, γιατί εμπεριέχει όλες τις άλλες μορφές κοινωνίας
«ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πᾶσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»

Συμπέρασμα: η πόλη-κράτος αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά
«τοῦ κυριωτάτου πάντων»

Ενότητα 12

1. Η άποψη ότι «η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως» προβάλλεται ως το λογικό συμπέρασμα άλλων, προηγούμενων, παραδοχών. Προσπάθησε να αναπαραγάγεις – με δικά σου λόγια – το συλλογισμό (ή τους συλλογισμούς) με τον οποίο (ή με τους οποίους) ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συγκεκριμένο συμπέρασμα. (σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 186)

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τρεις συλλογισμούς, για να αποδείξει ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως:

Πρώτος συλλογισμός

1η προκειμένη: οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (η οικογένεια και το χωριό) υπάρχουν εκ φύσεως

2η προκειμένη: η πόλη είναι εξέλιξη, ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων

Συμπέρασμα: άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Δεύτερος συλλογισμός

1η προκειμένη: η φύση ενός πράγματος είναι η ολοκλήρωσή του

2η προκειμένη: η πόλη είναι ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (της οικογένειας και του χωριού)

Συμπέρασμα: άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Τρίτος συλλογισμός (εισάγεται με το «επίσης»)

1η προκειμένη: κάθε ον από τη φύση του υπηρετεί ένα στόχο που είναι κάτι το άριστο

2η προκειμένη: στόχος της πόλης είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι το έξοχο

Συμπέρασμα: άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

2. «ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλη»: Ποιο από τα δύο, κατά τη γνώμη σου, πρέπει να δεχτούμε ότι λέει στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης:

α) ότι ο άνθρωπος είναι «πολιτικόν ζῷον» ή

β) ότι ο άνθρωπος είναι «πολιτικόν ζῷον φύσει»; Εκτός αν υποστηρίξεις (με επιχειρήματα όμως από το κείμενο) ότι λέει και τα δύο. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 186)

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης με τη φράση αυτή μάλλον αναφέρεται περισσότερο στη δεύτερη περίπτωση, ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζῷον». Στόχος του είναι να δώσει έμφαση στη φυσική τάση και ανάγκη του ανθρώπου να συμβιώνει με άλλους και να αντικρούσει την άποψη των κυνικών φιλοσόφων περί του «απολιτικού ανθρώπου». Σύμφωνα με αυτούς, «ο σοφός άνθρωπος είναι αυτάρκης και δε χρειάζεται να είναι πολίτης μιας χώρας, αλλά μόνο του κόσμου – μια άποψη η οποία τροφοδοτήθηκε από την απογοήτευση που κυριάρχησε στην Ελλάδα μετά την ήττα της Χαϊρώνειας» (W. D. Ross).

3. Ποιες κοινωνικές οντότητες διακρίνει ο Αριστοτέλης; Ποια είναι η μεταξύ τους σχέση και τα χαρακτηριστικά της καθεμιάς;

Απάντηση: Σύμφωνα με τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, υπάρχουν τρία είδη κοινωνικών οντοτήτων ή διαφορετικά, ομάδων συνύπαρξης των ανθρώπων: η οικογένεια («ὁ οἶκος, ἢ οἰκία»), το χωριό («ἡ κῶμη») και η πόλη-κράτος («ἡ πόλις»). Οι κοινωνικές αυτές οντότητες δημιουργήθηκαν «φύσει», καθώς ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να μη μπορεί να υπάρξει μόνος του.

Πρώτη μορφή κοινωνικής συμβίωσης αποτελούσε η **οικογένεια** («ὁ οἶκος, ἢ οἰκία»), η οποία ήταν το αποτέλεσμα της φυσικής αναγκαιότητας, του φυσικού «συνδυασμού» του ἄρρενος και του θήλεος. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των καθημερινών βιοτικών αναγκών του ανθρώπου (ένστικτο αυτοσυντήρησης) και η διαιώνιση του είδους (ένστικτο αναπαραγωγής).

Δεύτερη στη σειρά ερχόταν το **χωριό** («ἡ κῶμη»), η κοινωνία που σχηματίστηκε με φυσική εξέλιξη από «πλείονας οἰκίας», από πολλές δηλαδή οικογένειες. Αποτελεί την ανάπτυξη της οικογένειας και όχι κάτι διαφορετικό από αυτή. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση αναγκών ανώτερων από τις καθημερινές. Τέτοιες ήταν η ανάγκη για την προστασία από κινδύνους ή επιθέσεις, αλλά και οι υψηλότερες, πνευματικότερες ανάγκες του, όπως για παράδειγμα η ανάγκη για λατρεία του θεού ή για απόδοση δικαιοσύνης.

Η **τρίτη** μορφή κοινωνικής συμβίωσης ήταν η **πόλη** («ἡ πόλις»), η οποία αποτελούσε υψηλότερο και ανώτερο τύπο κοινωνίας, γιατί σχηματίστηκε από τη συνένωση περισσότερων χωριών, συνεπώς και οικογενειών. Ήταν δηλαδή φυσική εξέλιξη και ανάπτυξη αυτών των πρώτων μορφών κοινωνίας, το «τέλος» αυτών, η ολοκληρωμένη, τέλεια κοινωνία, η οποία ικανοποιούσε τις ηθικές ανάγκες του ανθρώπου. Σκοπός της ήταν όχι μόνο το «ζῆν», η επιβίωση, που και η «κῶμη» επεδίωκε και εξασφάλιζε, αλλά το «εὖ ζῆν», δηλαδή η ευδαιμονία, και το υπέρτατο αγαθό της αυτάρκειας.

Χρονική προτεραιότητα στο σχηματισμό αυτών των κοινωνιών έχει η οικογένεια και στη μακροαίωνα εξέλιξή τους η πόλη έρχεται τελευταία χρονικά, αλλά αξιολογικά, όπως θα τονίσει ο φιλόσοφος στην ενότητα 13, έχει προτεραιότητα απέναντι στις άλλες.

4. Αντλώντας στοιχεία από την 11η και τη 12η ενότητα να συνθέσετε έναν πληρέστερο από αυτόν της 11ης ενότητας ορισμό της έννοιας «πόλις».

Απάντηση: Στην 11η ενότητα ο Αριστοτέλης μας έδωσε τον ορισμό της έννοιας «πόλις» κάνοντας αναφορά στα εξής γνωρίσματά της:

- κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συνύπαρξης («πᾶσαν πόλιν οὔσαν κοινωνίαν τινα»),
- είναι ανώτερη από όλες τις κοινωνίες και εμπεριέχει όλες τις άλλες («ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ περιέχουσα πάσας τὰς ἄλλας»),
- επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά («μάλιστα τοῦ κυριωτάτου πάντων»).

Σ' αυτή την ενότητα θα μας δώσει ακόμα μερικά γνωρίσματα της πόλης, που συμπληρώνουν τον ορισμό της:

- η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια,
- πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια,
- συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως.

Έτσι, λοιπόν, ένας πιο ολοκληρωμένος ορισμός της θα περιελάμβανε τα ακόλουθα: η πόλη είναι μια τέλεια μορφή κοινωνικής οντότητας, που υπάρχει εκ φύσεως και προήλθε από τη συνένωση άλλων κοινωνικών οντοτήτων, τις οποίες εμπεριέχει. Είναι ανώτερη από όλες τις άλλες, γιατί είναι το τέλος τους, η εξέλιξη, η ολοκλήρωσή τους. Αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά, αφού συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή των ανθρώπων, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή τους πετυχαίνοντας την ύψιστη αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο.

5. Να ορίσετε με βάση το κείμενο τους όρους «τέλος», «φύση», «τέλειος», «εκ φύσεως», «αυτάρκεια», «τελικός λόγος» και να δείξετε την τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη.

Απάντηση: Ήδη στα «Ηθικά Νικομάχεια» αλλά και στην 11η ενότητα των «Πολιτικών» μιλήσαμε για την τελεολογική αντίληψη, με βάση την οποία συγκροτείται η σκέψη του Αριστοτέλη και σε αυτή την ενότητα. Σύμφωνα με αυτή κάθε ον είναι προορισμένο από τη φύση να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο στόχο («τέλος»). Ο άνθρωπος, για παράδειγμα, είναι προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλεις. Η ολοκλήρωση των κοινωνικών οντοτήτων είναι η πόλη «αφού αυτή είναι και το τέλος εκείνων». Αλλά και η ολοκλήρωση, το τέλος του ανθρώπου, είναι η πολιτική του ταυτότητα. **Τέλος**, λοιπόν, είναι ο στόχος, η στιγμή της ακμής, της τελείωσης, της ολοκλήρωσης. Η πορεία προς την κατάκτηση αυτού του στόχου ονομάζεται **εντελέχεια**. Ο στόχος, λοιπόν, της πόλης είναι να διασφαλίσει τη ζωή και συγκεκριμένα την καλή ζωή («συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως»). Άλλοι όροι που σχετίζονται με την τελεολογική αντίληψη και εντοπίζονται σε αυτή την ενότητα είναι:

- **Φύση:** είναι η μορφή που παίρνει κάθε ον όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία και φτάσει στη στιγμή της τελείωσης («φύση ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει τη στιγμή της τελείωσης, της ολοκλήρωσής του»).
- **Τέλειος:** η ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου, το τέλος της εξέλιξης, η οποία όμως δεν οδηγεί σε μια τελική φθορά αλλά σε μια τελική ολοκλήρωση. Για παράδειγμα, η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια, γιατί αποτελεί εξέλιξη και ολοκλήρωση της οικογένειας και του χωριού.
- **Εκ φύσεως:** ό,τι προέρχεται από φυσική αναγκαιότητα, όπως η οικογένεια. Η οικογένεια δημιουργήθηκε από φυσική αναγκαιότητα, γιατί έπρεπε να καλύψει καθημερινές βιολογικές ανάγκες και να διαιωνίσει το ανθρώπινο είδος. Εφόσον η κώμη αποτελεί εξέλιξη της οικογένειας και η πόλη τελείωσή τους, τότε και οι δύο προκύπτουν από φυσική αναγκαιότητα.
- **Αυτάρκεια:** η λέξη «αυτάρκεια» παράγεται από το επίθετο «αυτάρκης», το οποίο είναι σύνθετο από την αντωνυμία «αὐτός» και το ρήμα «ἀρκέω -ῶ». Η ετυμολογία της, λοιπόν, δηλώνει αυτόν που αρκείται σε όσα έχει ο ίδιος, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία.

Στα «Ηθικά Νικομάχεια» ο Αριστοτέλης είπε ότι χρησιμοποιούμε αυτή τη λέξη όταν θέλουμε να δηλώσουμε πως κάτι είναι και μοναχό του τέλειο αγαθό, ότι και μόνο του κάνει τη ζωή αξία να τη ζήσει κανείς, έχοντας το αίσθημα ότι δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο.

Στην ενότητα αυτή η λέξη «αυτάρκεια» αποδίδεται στην πόλη. Η πόλη, λοιπόν, χαρακτηρίζεται τέλεια, γιατί τίποτε άλλο δε χρειάζεται πέρα από αυτή ο πολίτης, αφού η πόλη είναι αυτάρκης, μπορεί δηλαδή και μόνη της να του χαρίσει το πιο μεγάλο αγαθό, που είναι το «εὖ ζῆν», η ευδαιμονία, η καλή ζωή. Είναι η απαραίτητη προϋπόθεση, η αναγκαία συνθήκη για την ικανοποίηση των πνευματικών και ηθικών αναγκών του ανθρώπου και ως εκ τούτου για την ενάρετη ζωή των μελών της πόλης. Στην «αυτάρκεια» εντοπίζεται και η αξιολογική,

ποιοτική υπεροχή της πόλης έναντι των άλλων κοινωνιών. Η αυτάρκεια, λοιπόν, της πόλης και η ευδαιμονία της είναι δύο έννοιες απόλυτα ταυτόσημες. **Μια πόλη, λοιπόν, είναι αυτάρκης:**

- αν η γεωγραφική της θέση της εξασφαλίζει άφθονα τα υλικά αγαθά και τη βοήθα στην εμπορική της ανάπτυξη,
 - αν έχει τις απαραίτητες αμυντικές δυνατότητες,
 - αν διαθέτει σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής της δικαιοσύνης,
 - αν είναι ανεξάρτητη ή δε χρειάζεται εξωτερική βοήθεια, για να καλύψει τις υλικές, ηθικές, πνευματικές και κοινωνικές της ανάγκες. Χαρακτηρίζει κάτι που είναι και μόνο του τέλειο αγαθό, το οποίο μόνο του κάνει τη ζωή άξια να τη ζει κανείς έχοντας το αίσθημα της πληρότητας και της ανεξαρτησίας («η πόλη πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια»).
- **Τελικός λόγος:** ο τελικός σκοπός για τον οποίο υπάρχει από τη φύση ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, κάτι το άριστο. Για την πόλη τελικός σκοπός είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο, καθώς οδηγεί τον άνθρωπο στην ευδαιμονία («Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο»).

6. Με ποιους συλλογισμούς αποδεικνύει ο Αριστοτέλης ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»;

Απάντηση: Αφού απέδειξε ο Αριστοτέλης ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως, θα πάρει αυτή τη θέση ως δεδομένη και θα διατυπώσει δύο ακόμα συλλογισμούς, για να αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»:

Πρώτος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: η πόλη υπάρχει εκ φύσεως

2η προκείμενη: ο άνθρωπος είναι συστατικό της πόλης

Συμπέρασμα: άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»

Δεύτερος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: ο άνθρωπος που δε ζει μέσα σε οργανωμένη κοινωνία («ὁ ἄπολις»), επειδή έτσι είναι πλασμένος εκ φύσεως και όχι λόγω τυχαίας συγκυρίας, είναι ἢ άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ἢ ένα ον ανώτερο από άνθρωπο

2η προκείμενη: ο άνθρωπος δεν είναι ούτε κατώτερης ποιότητας ούτε ον ανώτερο από άνθρωπο

Συμπέρασμα: άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν».

7. Ποιους χαρακτηρισμούς αποδίδει ο Αριστοτέλης στον άνθρωπο που ζει εκ φύσεως εκτός πόλης και γιατί τον παρομοιάζει με «άνθρωπο που παθιάζεται με τον πόλεμο»;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης δανείζεται ένα δίστιχο από την Ιλιάδα του Ομήρου (I 63) για να παρομοιάσει τον «ἄπολιν». Εκεί, ο σοφός Νέστορας θέλοντας να χαρακτηρίσει τον φιλοπόλεμο άνθρωπο, λέει στον Διομήδη:

«ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιός ἐστιν ἐκεῖνος

ὅς πολέμου ἔραται ἐπιδημίου ὄκρουόντος»,

(= αυτός που χαιρέται όταν ξεσπάει φριχτός εμφύλιος πόλεμος είναι άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό). Αυτά τα επίθετα («ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος») ταιριάζουν στον «ἄπολιν», ο οποίος δεν έχει ἢ δεν υπολογίζει συγγενείς, δεν ξέρει από νόμους, ούτε σπιτικό έχει. Ένας τέτοιος, δίχως πόλη άνθρωπος, είναι παράλληλα και άνθρωπος που «παθιάζεται με τον πόλεμο» γιατί μη ζώντας μέσα σε μια πολιτειακά οργανωμένη κοινωνία, δε γνωρίζει την αξία του διαλόγου, της συνεργασίας, της δικαιοσύνης, του αλληλοσεβασμού και επομένως, δεν μπορεί να συμβιώσει αρμονικά με άλλους ανθρώπους. Αποτελεί κίνδυνο και απειλή για τους άλλους και για τα πολιτικά οργανωμένα σύνολα. Όλα αυτά περιγράφουν έναν άνθρωπο που στο πρόσωπό του είναι φανερή μια διαστροφή της ανθρώπινης φύσης· εκτός κι αν πρόκειται για ον που ξεπερνά – όπως ο θεός Άρης, ας πούμε – την ανθρώπινη φύση. Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης – το λέει κι ο ίδιος στη συνέχεια – θεωρεί τον «ἄπολιν» και τον «άνθρωπο δίχως σόι» δύο έννοιες ταυτόσημες, ἢ ότι η πρώτη είναι συνέπεια της δεύτερης.

Ενότητα 13

1. Προσπάθησε να εκθέσεις με δικά σου λόγια τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη: α) ότι ο λόγος αποτελεί γνώρισμα του ανθρώπου, που τον ξεχωρίζει από τα άλλα ζώα, β) ότι στο γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει, μόνος αυτός από τα άλλα ζώα, το λόγο οφείλεται τελικά η δημιουργία των πόλεων.

Απάντηση: Η φύση εφοδίασε τα ζώα με το λόγο, με τη μορφή της φωνής, των άναρθρων κραυγών. Μ' αυτές τα ζώα μπορούν απλώς να αντιλαμβάνονται και να μεταδίδουν το ένα στο άλλο το συναίσθημα του ευχάριστου και του δυσάρεστου, γιατί μόνο αυτό τους είναι απαραίτητο για να επιβιώνουν και να εκπληρώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους. Από την άλλη, η φύση εφοδίασε τον άνθρωπο με το λόγο, με τη μορφή τόσο του έναρθρου λόγου όσο και της λογικής, επειδή τον προόριζε να ζήσει μέσα σε πολιτική κοινωνία. Πρόκειται για μια σύνθετη και ανώτερη ικανότητα από αυτή των ζώων, που αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα. Τον βοηθά όχι μόνο να εκφράζει τα συναισθήματά του αλλά και να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερές σύνθετες αφηρημένες έννοιες και αξίες, όπως είναι το καλό και το κακό, το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο και άλλες παρόμοιες, όπως είναι το όμορφο και το άσχημο, το όσιο και το ανόσιο. Χάρη σ' αυτές ο άνθρωπος δεν καταφέρνει μόνο να επιβιώσει αλλά και να επιτύχει ανώτερους στόχους, όπως να συγκροτήσει κοινωνίες (οικογένεια και πόλη) και να δημιουργήσει πολιτισμό (να αναπτύξει τα γράμματα, τις τέχνες, να θεσπίσει νόμους κτλ). Οι έννοιες αυτές, που είναι συνιστώσες της πολιτικής αρετής, είναι και για τον Πλάτωνα αναγκαίες για την δημιουργία των πόλεων. Ας θυμηθούμε την «αϊδῶ» και τη «δίκη» του Πρωταγόρα («ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»), που αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να μπορεί ο άνθρωπος να συμβιώνει αρμονικά με άλλους ανθρώπους και να διατηρεί την ισορροπία στις μεταξύ τους σχέσεις.

2. Ο Αριστοτέλης προσπαθεί στην ενότητα αυτή να αποδείξει: α) ότι η τάση του ανθρώπου προς την «πολιτικήν κοινωνίαν» είναι μια τάση φυσική, β) ότι η τάση του αυτή είναι στη φύση προγενέστερη από τα επιμέρους ανθρώπινα όντα (ως άτομα και ως οικογένεια)· ότι, επομένως, όταν οι άνθρωποι δημιουργούσαν για πρώτη φορά την «πόλη», απλώς έκαναν πραγματικότητα κάτι για το οποίο τους είχε ήδη προετοιμάσει (: τους προόριζε) η φύση. Ο λόγος του Αριστοτέλη μοιάζει στο σημείο αυτό να έχει το χαρακτήρα μιας απάντησης, και μάλιστα επιθετικής, εναντίον αντίθετων απόψεων. Σημείωσε κάποιες διδασκαλίες των σοφιστών που θα μπορούσαν να είναι οι απόψεις εναντίον των οποίων στρέφεται εδώ επιθετικά ο Αριστοτέλης.

Απάντηση: Με τις θέσεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης σ' αυτή την ενότητα σχετικά με τη γένεση της πόλης φαίνεται να δίνει απάντηση στις θέσεις που διατύπωσαν οι σοφιστές πάνω στο ίδιο θέμα. Οι σοφιστές διακηρύσσοντας τη σχετικότητα των θεσμών, των αξιών, των νόμων και των ηθών πίστευαν πως ό,τι δημιούργησε ο άνθρωπος είναι συμβατικό και όχι αντικειμενικά αξίο. Σχετικά με τη γένεση της πόλης χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις του Πρωταγόρα, ο οποίος θεωρούσε ότι η πόλη είναι προϊόν συμφωνίας («νόμω»), για να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι τα θηρία, και επομένως, αποτελεί βιασμό της ανθρώπινης φύσης. Ανάλογες θέσεις είχαν διατυπώσει και άλλοι σοφιστές, όπως ο Καλλικλής, ο Λυκόφρονας και κυρίως ο Θρασύμαχος, ο οποίος θεωρούσε ότι οι άνθρωποι συγκρότησαν κοινωνίες με νόμους, για να προστατευτούν από την απόλυτη αδικία που επικρατεί στη φύση. Σ' αυτές τις απόψεις αντιτίθεται ο Αριστοτέλης, ο οποίος πίστευε: α) ότι η πόλη είναι μια φυσική οντότητα, μια πρόβλεψη της φύσης, που μάλιστα προηγείται και από τα επιμέρους άτομα και β) ότι η τάση του ανθρώπου προς την «πολιτικήν κοινωνίαν» είναι μια τάση φυσική και, άρα, η πόλη δεν έρχεται σε καμία αντίθεση προς τη φύση του ανθρώπου.

3. Τι, στην πραγματικότητα, προσπαθεί ο Αριστοτέλης να αποδείξει με το λόγο του περί όλου και μερών; Με άλλα λόγια: Σε ποιο λογικό συμπέρασμα πιστεύει ότι θα μας οδηγήσει, άμα αποδείξει ότι τα μέρη προϋποθέτουν το όλον;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση ότι στην τάξη της φύσης το όλον, δηλαδή η πόλη, προηγείται του μέρους, δηλαδή της οικογένειας, του χωριού και του κάθε επιμέρους ατόμου. Η προτεραιότητα της πόλης δεν έχει εδώ χρονική σημασία αλλά:

α) **οντολογική:** απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρξει το μέρος είναι να υπάρχει το όλον, δηλαδή η πόλις, γιατί μόνο μέσα σε αυτή τα μέρη (η οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο) πραγματώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους, το «τέλος» τους, ενώ έξω απ' αυτή τα μέρη μένουν ανολοκλήρωτα και

β) **αξιολογική:** ιεραρχικά, το όλον, δηλαδή η πόλη, ως ολοκληρωμένο σύνολο, βρίσκεται πιο ψηλά από το μέρος, δηλαδή την οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο. Άλλωστε, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η πόλη αποτελεί εξέλιξη, ολοκλήρωση της οικογένειας και του χωριού και επομένως, τελειότερη μορφή κοινωνίας.

Έτσι, φαίνεται ότι μόνο μέσα στην πόλη ολοκληρώνεται ο τελικός σκοπός του ανθρώπου που είναι η αυτάρκεια. Το άτομο συμμετέχοντας στην πολιτική κοινωνία και ενσυνειδήτως επιτελώντας το έργο του, στοχεύει στον προορισμό του.

4. Ποιο είναι εκείνο το γνώρισμα που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα και τι παραπάνω του προσφέρει;

Απάντηση: Η φύση εφοδίασε τόσο τα ζώα όσο και τον άνθρωπο με την ικανότητα του λόγου. Στα ζώα έδωσε το λόγο με τη μορφή της φωνής, των άναρθρων κραυγών. Μ' αυτές μπορούν απλώς να αντιλαμβάνονται και να μεταδίδουν το ένα στο άλλο το συναίσθημα του ευχάριστου και του δυσάρεστου, γιατί μόνο αυτό τους είναι απαραίτητο για να επιβιώνουν και να εκπληρώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους.

Από την άλλη, στον άνθρωπο έδωσε το λόγο, με τη μορφή τόσο του έναρθρου λόγου όσο και της λογικής σκέψης, επειδή τον προόριζε να ζήσει μέσα σε πολιτική κοινωνία. Πρόκειται για μια σύνθετη και ανώτερη ικανότητα από αυτή των ζώων, που αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα. Τον βοηθά όχι μόνο να εκφράζει τα συναισθήματά του αλλά και να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερές σύνθετες αφηρημένες έννοιες και αξίες, όπως είναι το καλό και το κακό, το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο και άλλες παρόμοιες, όπως είναι το όμορφο και το άσχημο, το όσιο και το ανόσιο. Χάρη σ' αυτές ο άνθρωπος δεν καταφέρνει μόνο να επιβιώσει αλλά και να επιτύχει ανώτερους στόχους, όπως να συγκροτήσει κοινωνίες (οικογένεια και πόλη) και να δημιουργήσει πολιτισμό (να αναπτύξει τα γράμματα, τις τέχνες, να θεσπίσει νόμους κτλ). Οι έννοιες αυτές, που μας θυμίζουν την «αϊδῶ» και τη «δίκη» του Πρωταγόρα («ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»), αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να μπορεί ο άνθρωπος να συμβιώνει αρμονικά με άλλους ανθρώπους και να διατηρεί την ισορροπία στις μεταξύ τους σχέσεις.

5. Σε ποια άλλα ζώα πέρα από τον άνθρωπο αναγνωρίζει ο Αριστοτέλης την ιδιότητα του «πολιτικού ζώου» και με ποια έννοια;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης εντάσσει στην πολιτική κοινωνία των ανθρώπων και κάποια αγελαία ζώα, με την έννοια ότι αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν όλα μαζί μια κοινή δραστηριότητα, χωρίς όμως να διαθέτουν έναρθρο λόγο και λογική σκέψη, όπως ο άνθρωπος. Έτσι, στο έργο του «Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι» (488 a 7) μνημονεύει ως «πολιτικά» ζώα, εκτός από τον άνθρωπο, τη μέλισσα, τη σφήκα, το μυρμήγκι και το γερανό. Στην περίπτωση αυτών των ζώων, το επίθετο «πολιτικός» χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια απλούστερη διαδικασία συμμετοχής σε κοινές δραστηριότητες, ενώ, όταν αναφέρεται στον άνθρωπο, το σημασιολογικό περιεχόμενο του επιθέτου «πολιτικός» διευρύνεται και δηλώνει πιο πολύπλοκες κοινωνικές διαδικασίες. Αυτό εκφράζεται κι από το ποσοτικό επίρρημα συγκριτικού βαθμού «περισσότερο», στην πρώτη πρόταση της ενότητας, όπου γίνεται η σύγκριση του ανθρώπου και των αγελαίων ζώων.

6. Να καταγράψετε με προκείμενες και συμπέρασμα το συλλογισμό του Αριστοτέλη που αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῷον πολιτικόν».

Απάντηση: Ο παραγωγικός συλλογισμός με τον οποίο ο Αριστοτέλης αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῷον πολιτικόν» είναι ο εξής:

1η προκείμενη: Η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και αιτία.

2η προκείμενη: Η φύση έδωσε στον άνθρωπο ως εργαλείο το λόγο (εργαλείο ανώτερο από την απλή φωνή που έδωσε στα ζώα), για να μπορεί να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερό το ωφέλιμο και το βλαβερό, το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, βασικά στοιχεία για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας.

Συμπέρασμα: Συνεπώς, αφού η φύση έδωσε, όχι τυχαία, στον άνθρωπο το λόγο, δηλαδή το εργαλείο με το οποίο μπορεί να ζει σε πολιτικές κοινωνίες, συνάγεται ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως «ζῷον πολιτικόν».

7. Σε ποια σημεία του κειμένου φαίνεται η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη; Να τα εξηγήσετε.

Απάντηση: Η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη είναι εμφανής στο πρώτο μέρος του κειμένου: «Εἶναι, νομίζω, φανερό, ... την οικογένεια και την πόλη». Εκεί, ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο ειδών κοινωνίες: την κοινωνία των ζώων και την πολιτική κοινωνία των ανθρώπων. Καθεμία από αυτές είναι εφοδιασμένη από τη φύση, η οποία δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και αιτία (τελεολογική αντίληψη), με τα εργαλεία εκείνα που της είναι απαραίτητα για να φτάσει στον τελικό της στόχο και προορισμό.

Έτσι, λοιπόν, η φύση εφοδίασε τα ζώα με το λόγο, με τη μορφή της φωνής, των άναρθρων κραυγών. Μ' αυτές τα ζώα μπορούν απλώς να αντιλαμβάνονται και να μεταδίδουν το ένα στο άλλο το συναίσθημα του ευχάριστου και του δυσάρεστου, γιατί μόνο αυτό τους είναι απαραίτητο για να επιβιώνουν και να εκπληρώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους.

Από την άλλη, η φύση εφοδίασε τον άνθρωπο με το λόγο, με τη μορφή τόσο του έναρθρου λόγου όσο και της λογικής σκέψης, επειδή τον προόριζε να ζήσει μέσα σε πολιτική κοινωνία. Πρόκειται για μια σύνθετη και

ανώτερη ικανότητα από αυτή των ζώων, που αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα. Τον βοηθά όχι μόνο να εκφράζει τα συναισθήματά του αλλά και να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερές σύνθετες αφηρημένες έννοιες και αξίες, όπως είναι το καλό και το κακό, το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο και άλλες παρόμοιες, όπως είναι το όμορφο και το άσχημο, το όσιο και το ανόσιο. Χάρη σ' αυτές ο άνθρωπος δεν καταφέρνει μόνο να επιβιώσει αλλά και να επιτύχει ανώτερους στόχους, όπως να συγκροτήσει κοινωνίες (οικογένεια και πόλη) και να δημιουργήσει πολιτισμό (να αναπτύξει τα γράμματα, τις τέχνες, να θεσπίσει νόμους κτλ).

8. Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση ότι «στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια κι απ' τον καθένα μας ως άτομο». Πώς εννοεί ο φιλόσοφος αυτή την προτεραιότητα της πόλης και με ποιο παράδειγμα στηρίζει τη θέση του;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση ότι «στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια κι απ' τον καθένα μας ως άτομο». Το ρήμα «προηγείται» δεν έχει εδώ χρονική σημασία αλλά:

α) **οντολογική:** απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρξει το μέρος είναι να υπάρχει το όλον, δηλαδή η πόλις, γιατί μόνο μέσα σε αυτή τα μέρη (η οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο) πραγματώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους, το «τέλος» τους, ενώ έξω απ' αυτή τα μέρη μένουν ανολοκλήρωτα και β) **αξιολογική:** ιεραρχικά, το όλον, δηλαδή η πόλη, ως ολοκληρωμένο σύνολο, βρίσκεται πιο ψηλά από το μέρος, δηλαδή την οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο. Άλλωστε, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η πόλη αποτελεί εξέλιξη, ολοκλήρωση της οικογένειας και του χωριού και επομένως, τελειότερη μορφή κοινωνίας.

Για να στηρίξει τη θέση αυτή θα παραθέσει ένα παράδειγμα που προέρχεται από εμπειρική παρατήρηση: το παράδειγμα με το σώμα και τα μέλη του. Σύμφωνα με αυτό, αν πεθάνει το σώμα, που αποτελεί το όλον, δε θα υπάρχουν ούτε τα μέλη του παρά μόνο το όνομά τους. Κι αυτό γιατί κάθε μέλος, όπως για παράδειγμα το χέρι, είναι λειτουργικό μόνο όσο υπάρχει το σώμα. Διαφορετικά θα πάψει να επιτελεί τις λειτουργίες που επιτελούσε και δε θα είναι πια χέρι αλλά θα του έχει μείνει μόνο το όνομα «χέρι». Επομένως το σώμα είναι η προϋπόθεση για να υπάρχουν τα μέλη, ή διαφορετικά, το σώμα ως όλον προηγείται του μέρους.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την πόλη, που αποτελεί το όλον, και τους πολίτες, που αποτελούν τα μέρη της. Αν χαθεί η πόλη, τότε θα είναι λειτουργικά ανύπαρκτοι και οι πολίτες, γιατί αποτελούν οργανικό και αναπόσπαστο μέρος της, καθώς μόνο η πόλη μπορεί να τους προσφέρει αυτάρκεια. Αν ο άνθρωπος ήταν αυτάρκης από μόνος του και δε χρειαζόταν την πόλη, τότε δε θα ήταν προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλεις. Ένας τέτοιος άνθρωπος, όμως, δεν μπορεί παρά να είναι ή ζώο ή θεός. Έτσι, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η πόλη αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη των μελών της και ότι προηγείται από αυτά, δηλαδή το όλον προηγείται του μέρους.

9. Να συσχετίσετε τις έννοιες αυτάρκεια – πόλις – άτομο, όπως παρουσιάζονται στην ενότητα 13.

Απάντηση: Η πόλη δεν είναι μόνο μια φυσική οντότητα αλλά ταυτόχρονα προηγείται των άλλων μορφών κοινωνικής συμβίωσης. Γι' αυτό η αυτάρκεια του όλου, της πόλης, που είναι η ύψιστη αυτάρκεια έχει το ουσιαστικότερο νόημα, αφού ταυτίζεται με την ευδαιμονία. Ο άνθρωπος ως μέρος, πραγματώνει την αυτάρκεια του ζώντας μέσα στην πόλη. Ο εκτός πόλις άνθρωπος είναι μη αυτάρκης και μη λειτουργικός. Εκείνος που αισθάνεται ότι είναι τόσο αυτάρκης ώστε να μπορεί να ζει μόνος, θα είναι κάτι εκτός ανθρώπινης φύσης, θα είναι είτε ον ανώτερο (θεός) ή ον κατώτερο (ζώο). Συνεπώς, την αυτάρκειά του ο άνθρωπος την πετυχαίνει ζώντας στην πόλη, γιατί η αυτάρκεια της πόλης μπορεί να διασφαλίσει την αυτάρκεια των μερών.

Ενότητα 14

1. «Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε»: Ποιο νόημα αποκτά ύστερα από αυτή τη φράση η διδασκαλία του Αριστοτέλη ότι η «πόλις» ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως; (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 191)

Απάντηση: Με τη φράση «εκείνος που πρώτος συγκρότησε την πόλη» ο Αριστοτέλης εννοεί ότι για την σύσταση της πόλης είναι απαραίτητη η **σύμπραξη του ανθρώπου**. Η ερμηνεία αυτή δεν αναιρεί την αριστοτελική θέση ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως. Είναι προφανές ότι η φύση έδωσε στον άνθρωπο την τάση να συμβιώσει με άλλους ανθρώπους και να οργανώσει κοινωνίες, όμως ο άνθρωπος ήταν αυτός που πρώτος έκανε πραγματικότητα αυτή την τάση. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η πρόταση συμπληρώνει τις απόψεις του φιλοσόφου για την φυσική προέλευση της πόλης. Η οργάνωση, η συγκρότηση της πόλης δεν έγινε, λοιπόν, αυτόματα, αλλά προαπαιτούσε

την ενέργεια ανθρώπου ευεργέτου, προικισμένου με λόγο (ενδιάθετο και έναρθρο). Είναι, λοιπόν, κατανοητό ότι για τη συγκρότηση της πόλης είναι απαραίτητη η συνεργασία της φύσης και της τέχνης των ανθρώπων.

2. «Η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης»: Γράψε ένα σύντομο δοκίμιο για την ιδέα αυτή. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 191)

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στη μεγάλη σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας. Αποτελεί, κατά τη γνώμη του, συστατικό στοιχείο της πόλης, επειδή είναι σε θέση να εξασφαλίσει την τάξη και την οργάνωση μέσα στην πολιτική κοινωνία. Έτσι, λοιπόν, η δικαιοσύνη νοείται ως:

α) **αρετή:** είναι η ιδιότητα του ανθρώπου να πράττει με γνώμονα τους γραπτούς νόμους της πολιτείας και δείχνοντας τον απαιτούμενο σεβασμό στους άγραφους νόμους,

β) **θεσμός της πολιτείας:** είναι το σύνολο των κανόνων που εξασφαλίζουν την τάξη και την αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη,

γ) **κοινωνική αρετή:** η ιδιότητα του ατόμου να ζει σύμφωνα με την κοινωνική ηθική της πόλης. Η ύπαρξη της δικαιοσύνης αποτελεί την προϋπόθεση για την ύπαρξη και όλων των άλλων αρετών.

Η δικαιοσύνη ως θεσμός της πολιτείας και ως κοινωνική αρετή έχει σαφή πολιτική διάσταση, αφού αυτός που την ασκεί δεν την επιδιώκει μόνο για τον εαυτό του αλλά για το σύνολο της κοινωνίας. Στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζοντας τη δικαιοσύνη με την πολιτική κοινωνία, καταξιώνει το πνεύμα του αλτρουισμού και της κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά και θεσμικά κατοχυρώνει την τήρηση και την απόδοση του Δικαίου, ως θεμέλιο συνοχής της πολιτικής κοινωνίας.

3. Πώς εξηγεί ο Αριστοτέλης την τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει με άλλους ανθρώπους μέσα σε μια κοινωνία, όπως είναι η πόλη;

Απάντηση: Σε προηγούμενες ενότητες ο Αριστοτέλης εξήγησε τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιθυμούν να συνυπάρχουν μαζί με άλλους ανθρώπους σε μια τέτοια κοινωνία, όπως είναι η πόλη. Απέδειξε λοιπόν ότι η πόλη-κράτος είναι ολοκληρωμένη, τέλεια μορφή κοινωνίας, που έχει ως στόχο την καλή ζωή, την ευδαιμονία, και την αυτάρκεια, χάρη στην οποία κατακτάται η τελευταία. Άποψη του ωστόσο είναι ότι η κοινωνία των ανθρώπων υφίσταται όχι μόνο λόγω της χρησιμότητάς της αλλά και λόγω της έμφυτης επιθυμίας των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στα «Πολιτικά» του (Πολιτικά 1278 b 21): «φίλοι κοινωνοῦσι καὶ μηδὲν δεόμενοι τῆς παρ' ἀλλήλων βοήθειας οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆν»· δηλαδή, ακόμα κι αν δε χρειάζονται ο ένας τη βοήθεια του άλλου, δε μειώνεται καθόλου η επιθυμία τους να συμβιώνουν με άλλους ανθρώπους.

4. Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον άνθρωπο το ανώτερο από όλα τα όντα. Ποιον περιορισμό θέτει σ' αυτή την ενότητα και πώς αποδεικνύει την ορθότητά του;

Απάντηση: Ο φιλόσοφος θεωρεί ότι, όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη λογική («φτάνει στην τελειότητά του») και ζει σύμφωνα με τους νόμους και τη δικαιοσύνη, είναι το ανώτερο από όλα τα όντα. Ο νόμος και η δικαιοσύνη τον βοηθούν να τηρεί το μέτρο και τη σωστή στάση απέναντι στα πάθη, και συνεπώς εξασφαλίζουν την τάξη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Επομένως, η τήρηση των νόμων και η εφαρμογή της δικαιοσύνης αποτελούν, για τον Αριστοτέλη, τον αναγκαίο περιορισμό για να τελειωθεί ο άνθρωπος, να ολοκληρώσει τον φυσικό του προορισμό. Η ορθότητα αυτού του περιορισμού αποδεικνύεται παρακάτω με την εξέταση των βλαβερών συνεπειών της αδικίας, που προκύπτουν αν ο άνθρωπος δε χρησιμοποιήσει σωστά, υπηρετώντας δηλαδή τη φρόνηση και την αρετή, τα όπλα που του χάρισε η φύση. Τα επιχειρήματά του θα τα αναπτύξει με τη μέθοδο «**ἐκ τοῦ ἀντιθέτου**»: θα μιλήσει δηλαδή πρώτα για τις επιπτώσεις της αδικίας, για να καταλήξει στο ζητούμενο, στη μεγάλη δηλαδή σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας.

5. Με ποια όπλα εφοδίασε η φύση τον άνθρωπο και με ποιους τρόπους μπορεί αυτός να τα χρησιμοποιήσει;

Απάντηση: Η φύση εφοδίασε τον άνθρωπο με όπλα. Αυτά είναι τα φυσικά του πάθη και ο λόγος (νους), η γλώσσα, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει είτε με στόχο να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή είτε με στόχο να διαπράξει κακές ή άδικες πράξεις. Ας διευκρινιστεί εδώ ότι η φρόνηση είναι η σωστή σκέψη στη λήψη αποφάσεων, η οποία οδηγεί στην πραγμάτωση της αρετής.

1. Για τρεις λόγους σκέφτεται ο Αριστοτέλης πως είναι ανάγκη να διερευνηθεί το θέμα «τί ἔστιν ἡ πόλις». Πες με δικά σου λόγια τους τρεις αυτούς λόγους. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 194)

Απάντηση: Η έννοια «πόλις» είναι ανάγκη να διερευνηθεί για τους εξής τρεις λόγους:

α) Διχωνομία ως προς τη φύση της πόλεως («Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν ... τὸν τύραννον»): πρέπει να εξετάσουμε την έννοια «πόλις», διδάσκει ο φιλόσοφος, γιατί διατυπώνονται διαφορετικές και αντικρουόμενες απόψεις αφενός για τη φύση της, δηλαδή το πραγματικό περιεχόμενο της έννοιας «πόλις» και τα πρόσωπα που εκείνη αντιπροσωπεύει, και αφετέρου για το ποιος έχει την ευθύνη για τη λήψη και την τέλεση μιας πολιτικής πράξης, ιδιαίτερα σε μη δημοκρατικά πολιτεύματα, στα οποία οι αποφάσεις δε λαμβάνονται από το σύνολο των πολιτών ή την πλειοψηφία.

Έτσι, άλλοι υποστηρίζουν ότι την ευθύνη την έχει το κράτος, δηλαδή όλοι οι πολίτες, ενώ άλλοι ότι υπεύθυνοι για τις αποφάσεις αυτές είναι οι εκάστοτε φορείς εξουσίας, οι ολιγαρχικές κυβερνήσεις ή ένας τύραννος. Με άλλα λόγια ότι η πόλη, το κράτος φέρει ακέραια την ευθύνη των ενεργειών της και ότι ταυτίζεται με τους συγκεκριμένους και μόνο κάθε φορά φορείς εξουσίας. Υπό αυτή την έννοια και κάθε νέα κυβέρνηση μιας πόλης προσπαθεί να αρνηθεί οποιαδήποτε ευθύνη για τις πράξεις της προηγούμενης υποστηρίζοντας ότι δεν πρόκειται για ενέργειες της πόλης - κράτους, αλλά για ενέργειες του ολιγαρχικού ή τυραννικού καθεστώτος.

Ο Αριστοτέλης εκφράζοντας αυτές τις απόψεις φαίνεται να έχει υπόψη του το ιστορικό παράδειγμα της διένεξης των Πλαταιένων και των Θηβαίων που καταγράφεται στο τρίτο βιβλίο (III 62) των «Ιστοριών» του Θουκυδίδη. Εκεί αναφέρεται ότι οι Πλαταιείς κατηγορήσαν τους Θηβαίους για το «μηδισμό» της πόλης τους κατά τους Περσικούς πολέμους και ότι οι Θηβαίοι απάντησαν στη βαριά αυτή κατηγορία με την εξής φράση: «δεν ήταν η ξύμπασα πόλις που έπραξε τούτο, αλλά η δυναστεία όλιγων ἀνδρῶν που τότε εἶχε τὰ πράγματα», που τότε είχε, δηλαδή, την εξουσία στην πόλη. Η «αμφισβήτηση» γίνεται πιο φανερή και πιο απτή, όταν κάποια στιγμή αλλάζει σε έναν τόπο το καθεστώς. Σε τέτοιες περιστάσεις δεν είναι καθόλου σπάνιο το νέο καθεστώς να μην αναγνωρίζει ούτε τις συμφωνίες που είχε συνάψει το προηγούμενο καθεστώς. Η δικαιολογία - εξήγηση που προβάλλεται τότε είναι ότι «τις συμφωνίες δεν τις έκανε η πόλις – εμείς θα λέγαμε: το κράτος – αλλά ο συγκεκριμένος, κατά τη συγκεκριμένη εκείνη εποχή, φορέας της εξουσίας».

β) Κατανόηση του τρόπου δράσης του πολιτικού και του νομοθέτη («τοῦ δὲ πολιτικοῦ ... περὶ πόλιν»): είμαστε υποχρεωμένοι να καταλάβουμε τι είναι πόλη, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε και τον τρόπο δράσης των πολιτικών και των νομοθετών, που σχετίζεται με την πόλη. Ας σημειωθεί ότι συχνά στα «Πολιτικά» ο Αριστοτέλης αναφέρει μαζί τους πολιτικούς και τους νομοθέτες και έτσι συσχετίζει το έργο τους, ενώ στην 3η ενότητα των «Ηθικών Νικομαχείων» είδαμε ότι επιδίωξη των νομοθετών είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρτετους («ἀγαθοὺς») μέσω του εθισμού σε ηθικές πράξεις.

γ) Κατανόηση της οργάνωσης της πόλης σε σχέση με το πολίτευμα («ἡ δὲ πολιτεία ... τάξις τις»): πρέπει να καταλάβουμε τι είναι η πόλη, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε την οργάνωση της πόλης σε σχέση με τον τρόπο διακυβέρνησής της (το πολίτευμα). Εφόσον το πολίτευμα δεν είναι παρά ένα σύστημα οργάνωσης το οποίο ρυθμίζει τις σχέσεις όλων ὄσων ζουν σε μία πόλη αλλά και την κατανομή της πολιτικής δύναμης μεταξύ τους, θα πρέπει να οριστεί, να διευκρινιστεί, πρώτα η έννοια, το περιεχόμενο της πόλης, προκειμένου να καθοριστεί η έννοια του πολιτεύματος.

2. «τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὀρῶμεν τὴν πραγματείαν οὔσαν περὶ πόλιν»: Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης θέλει να πει ότι αν πρόκειται να καταλάβουμε και να εξηγήσουμε τον τρόπο δράσης ενός πολιτικού, τις συγκεκριμένες δηλαδή ενέργειές του, πρέπει πρώτα να ξέρουμε τι είναι η «πόλις» (εμείς θα λέγαμε: το κράτος). Εσύ θυμήσου τώρα ότι οι πολιτικοί στις μέρες μας διακηρύσσουν ότι όλες τις πράξεις τους τις κάνουν για το «λαό» ή εν ονόματι του «λαού». Τι ακριβώς θέλουν να πουν με αυτό; (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 194 - 195)

Απάντηση: Στόχος των σημερινών – και όχι μόνο – πολιτικών και των νομοθετών είναι ή πρέπει να είναι:

α) να ενεργούν με γνώμονα το κοινό συμφέρον και όχι το συμφέρον μιας μόνο μερίδας πολιτών. Αυτό, άλλωστε, υποδεικνύεται και με την αριστοτελική φράση: «τοῦ δὲ πολιτικοῦ ... περὶ πόλιν»,
β) να ενεργούν για λογαριασμό του λαού και να εκφράζουν τη βούλησή του. Ο λαός είναι, εξάλλου, αυτός που τους εκλέγει και η δραστηριότητά τους αποτελεί ένα είδος ανταπόδοσης προς αυτόν.

3. Στις ενότητες 11-14 ο Αριστοτέλης, θέλοντας να καταλάβει ο ίδιος και να διδάξει ύστερα τους άλλους τι είναι η «πόλις», εφάρμοσε μια μέθοδο διερεύνησης του θέματος, που εμείς θα τη λέγαμε «γενετική»,

αφού στην πραγματικότητα τη βάση της έρευνας την αποτελούσε το ερώτημα: «Πώς γεννήθηκε η πόλις;». Στην ενότητα 15 η διερεύνηση του θέματος γίνεται με την «αναλυτική» μέθοδο, αυτή δηλαδή που προσπαθεί να βρει τα συστατικά στοιχεία ενός πράγματος, με την ελπίδα ότι, αν διακρίνει καθαρά και καταλάβει εκείνα, θα μπορέσει να έχει τον ορισμό και του πράγματος που δεν είναι παρά μια σύνθεση εκείνων. Μπορείς να φέρεις και άλλα παραδείγματα εφαρμογής των δύο αυτών μεθόδων έρευνας; (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 195)

Απάντηση: Η γενετική και η αναλυτική μέθοδος του Αριστοτέλη μπορεί να εφαρμοστεί και στα εξής :

α) Στη **γλώσσα**: με τη γενετική μέθοδο ψάχνουμε να βρούμε την αρχή της, πώς άρχισε δηλαδή να υπάρχει, ενώ με την αναλυτική μελετάμε τα επιμέρους στοιχεία από τα οποία αποτελείται (τους φθόγγους, τις λέξεις, τις προτάσεις κτλ).

β) Στη **σκέψη** του ανθρώπου: με τη γενετική μέθοδο ψάχνουμε να βρούμε την αρχή της, ενώ με την αναλυτική μελετάμε τα επιμέρους σχήματα με τα οποία αυτή λειτουργεί.

Ειδικότερα,

- στη φιλοσοφία: με τη γενετική μέθοδο ο άνθρωπος αναζητεί την αρχή, τη δημιουργία του κόσμου, ενώ με την αναλυτική αναζητά συλλογισμούς και έννοιες
- στην επιστήμη: με τη γενετική αναζητούμε τη δημιουργία της ύλης, του φαινομένου, ενώ με την αναλυτική, τους κλάδους της επιστήμης, επιμέρους συμπεράσματα και γνώσεις

γ) Σε ένα **έργο τέχνης**: με τη γενετική μέθοδο προσπαθούμε να εντοπίσουμε τα στοιχεία που το γέννησαν, τις βασικές αρχές της δημιουργίας του, ενώ με την αναλυτική προσπαθούμε να εντοπίσουμε τα στοιχεία από τα οποία αποτελείται και τα γενικότερα χαρακτηριστικά του, τις ιδέες που φέρει.

δ) Στη **θρησκεία**: με τη γενετική μέθοδο ψάχνουμε να βρούμε την αρχή της, ενώ με την αναλυτική μας ενδιαφέρει να δούμε τα είδη των θρησκειών, το περιεχόμενο, το χαρακτήρα της καθεμιάς κτλ.

4. Με ποιες έννοιες δηλώνει ότι θα ασχοληθεί ο Αριστοτέλης και με ποια σειρά θα τις διερευνήσει;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης δηλώνει ότι θα ασχοληθεί με τη διερεύνηση της έννοιας «πολιτεία», «πόλις» και «πολίτης». Το πολίτευμα είναι ο τρόπος διακυβέρνησης της πόλης. Συγκεκριμένα, θα εξετάσει την ουσία κάθε είδους πολιτεύματος και τα χαρακτηριστικά του. Προκειμένου, όμως, να καταφέρει αυτό, κρίνει απαραίτητο να εξετάσει προηγουμένως την έννοια της πόλεως. Δηλώνει, όμως, ότι για να γίνει κατανοητή η έννοια της πόλης και για να μπορέσει να την ορίσει, πρέπει πρώτα να διερευνήσει την έννοια του πολίτη. Επομένως, οι τρεις παραπάνω έννοιες θα εξεταστούν με την εξής σειρά: πολίτης – πόλη – πολιτεία.

5. Ποια διχογνωμία εντοπίζει ο Αριστοτέλης στον καταλογισμό ευθυνών για μια πολιτική πράξη και ποιο ιστορικό παράδειγμα έχει στο μυαλό του; Θεωρείτε ότι οι απόψεις που διατυπώνει είναι διαχρονικές;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης παρατηρώντας την πραγματικότητα της εποχής του εντοπίζει διαφορετικές και αντικρουόμενες απόψεις αφενός για τη φύση, δηλαδή το πραγματικό περιεχόμενο της έννοιας «πόλις» και τα πρόσωπα που εκείνη αντιπροσωπεύει, και αφετέρου για το ποιος έχει την ευθύνη για τη λήψη και την τέλεση μιας πολιτικής πράξης, ιδιαίτερα σε μη δημοκρατικά πολιτεύματα, στα οποία οι αποφάσεις δε λαμβάνονται από το σύνολο των πολιτών ή την πλειοψηφία.

Έτσι, άλλοι υποστηρίζουν ότι την ευθύνη την έχει το κράτος, δηλαδή όλοι οι πολίτες, ενώ άλλοι ότι υπεύθυνοι για τις αποφάσεις αυτές είναι οι εκάστοτε φορείς εξουσίας, οι ολιγαρχικές κυβερνήσεις ή ένας τύραννος («Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν ... τὸν τύραννον»). Με άλλα λόγια ότι η πόλη, το κράτος φέρει αμέριστα την ευθύνη των ενεργειών της και ότι ταυτίζεται με τους συγκεκριμένους και μόνο κάθε φορά φορείς εξουσίας. Υπό αυτή την έννοια και κάθε νέα κυβέρνηση μιας πόλης προσπαθεί να αρνηθεί οποιαδήποτε ευθύνη για τις πράξεις της προηγούμενης υποστηρίζοντας ότι δεν πρόκειται για ενέργειες της πόλης-κράτους, αλλά για ενέργειες του ολιγαρχικού ή τυραννικού καθεστώτος.

Ο φιλόσοφος εκφράζοντας αυτές τις απόψεις φαίνεται να έχει υπόψη του το ιστορικό παράδειγμα της διένεξης των Πλαταιών και των Θηβαίων που καταγράφεται στο τρίτο βιβλίο (III 62) των «Ιστοριών» του Θουκυδίδη. Εκεί αναφέρεται ότι οι Πλαταιείς κατηγορήσαν τους Θηβαίους για το «μηδισμό» της πόλης τους κατά τους Περσικούς πολέμους και ότι οι Θηβαίοι απάντησαν στη βαριά αυτή κατηγορία με την εξής φράση: «δεν ήταν η **ξύμπασα πόλις** που έπραξε τούτο, αλλά η **δυναστεία όλιγων ανδρών** που τότε **είχε τὰ πράγματα**», που τότε είχε, δηλαδή, την εξουσία στην πόλη. Η «αμφισβήτηση» γίνεται πιο φανερό και πιο απτή, όταν κάποια στιγμή

αλλάζει σε έναν τόπο το καθεστώς. Σε τέτοιες περιστάσεις δεν είναι καθόλου σπάνιο το νέο καθεστώς να μην αναγνωρίζει ούτε τις συμφωνίες που είχε συνάψει το προηγούμενο καθεστώς. Η δικαιολογία - εξήγηση που προβάλλεται τότε είναι ότι «τις συμφωνίες δεν τις έκανε η πόλις – εμείς θα λέγαμε: το κράτος – αλλά ο συγκεκριμένος, κατά τη συγκεκριμένη εκείνη εποχή, φορέας της εξουσίας».

6. «Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις ... πλήθος ἔστιν»: ο Αριστοτέλης με αυτή τη φράση διατυπώνει την άποψη ότι για να οριστεί η πόλη πρέπει πρώτα να οριστεί ο πολίτης. Για ποιο λόγο και ποια μέθοδο χρησιμοποιεί για να φτάσει στον ορισμό της πόλης;

Απάντηση: Η πόλη ανήκει, κατά τον Αριστοτέλη, στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων («τῶν συγκεimenῶν»), είναι δηλαδή ένα όλον («τι τῶν ὅλων») που αποτελείται από μέρη («ἐκ πολλῶν μορίων»), τους πολίτες. Επομένως, για να κατανοήσουμε το όλον, δηλαδή την πόλη, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε το μέρος, δηλαδή τον πολίτη και τα χαρακτηριστικά του, αφού ο ρόλος του στην πολιτική τάξη είναι καθοριστικός.

Έτσι, προκειμένου ο Αριστοτέλης να φτάσει στον ορισμό της έννοιας «πόλις», ακολουθεί την **αναλυτική μέθοδο**. Αναλύει δηλαδή, μια γενική, σύνθετη έννοια – στην προκειμένη περίπτωση την έννοια «πόλη» - στα συστατικά της, τα επιμέρους στοιχεία της, τον πολίτη, και εντοπίζει, προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά τους.

7. Πώς προσδιορίζεται, κατά τον Αριστοτέλη, το περιεχόμενο της έννοιας «πολίτης» ανάλογα με το πολίτευμα;

Απάντηση: Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, το περιεχόμενο της έννοιας «πολίτης» ρυθμίζεται ανάλογα με το πολίτευμα, καθώς διαφορετικά νοείται ο πολίτης σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα και διαφορετικά σε ένα ολιγαρχικό. Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα ο πολίτης είναι ενεργό μέλος της πολιτικής ζωής, έχει δικαιώματα (παρρησία, ισηγορία, ισονομία, το δικαίωμα του «ἐκλέγειν» και «ἐκλέγεσθαι») και συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων. Αντίθετα, σε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα η εξουσία είναι στα χέρια των λίγων, των πλούσιων και ισχυρών, και σε ένα τυραννικό πολίτευμα στα χέρια όσων σφετερίζονται την εξουσία. Και τα δύο αυτά πολιτεύματα αφαιρούν από τον πολίτη το δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά ή διώκουν όσους είναι επικίνδυνοι για το καθεστώς (τυραννία). Σε αυτές τις περιπτώσεις ο πολίτης πρέπει απλώς να υπακούει στις εντολές αυτών των λίγων και του δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής στα δημόσια αξιώματα μόνο αν του το επιτρέπει η καταγωγή, το επάγγελμα, το εισόδημά του κτλ

8. Να εντοπιστούν στην ενότητα 15 τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής και θεωρητικής σκέψης του Αριστοτέλη.

Απάντηση: Για άλλη μια φορά σε αυτή την ενότητα μπορούμε να εντοπίσουμε χαρακτηριστικά της επιστημονικής και θεωρητικής σκέψης του Αριστοτέλη.

Συγκεκριμένα, η επιστημονική του σκέψη διαφαίνεται στη μεθοδολογία που ακολουθεί προκειμένου να διερευνήσει, να προσδιορίσει, και να ορίσει έννοιες που αφορούν πολιτικά ζητήματα, όπως η «πολιτεία», η «πόλις» και ο «πολίτης», οι οποίες είναι αλληλένδετες. Για να ορίσει, λοιπόν, το πολίτευμα, κρίνει ότι προέχει ο ορισμός της πόλης και για να ορίσει την έννοια «πόλις», κρίνει ότι πρέπει να προηγηθεί η έννοια «πολίτης». Ο ορθολογισμός και η αυστηρά οργανωμένη αποδεικτική πορεία της σκέψης, χωρίς λογικά άλματα και πιθανά κενά, είναι εμφανέστατη. Ο Αριστοτέλης επιδιώκει την αντικειμενικότητα, τη σαφήνεια και την ακρίβεια της θέσης του την οποία παραθέτει τεκμηριωμένη. Η παρατήρηση της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας διατυπώνεται λιτά και υποστηρίζεται με την παράθεση των εμπειρικών στοιχείων, κλασική μέθοδο του επιστημονικού λόγου.

Ο φιλόσοφος είναι ταυτόχρονα διανοητής. Οι ουσιαστικοί πολιτικοί προβληματισμοί που θέτει αφορούν εν γένει την πολιτική σκέψη. Τον απασχολεί η ουσία των βασικών πολιτικών εννοιών, πόλη – πολίτης – πολίτευμα και στοχάζεται διεξοδικά σχετικά με την πολιτική πραγματικότητα της εποχής, αναζητώντας το «εὔ». Η θεωρητική του σκέψη προβάλλεται από τη χρήση της αναλυτικής μεθόδου, κατά την οποία αναλύει μια γενική και σύνθετη έννοια, όπως είναι η «πόλις», στα συστατικά της, τον πολίτη.

9. Ποια είναι η σχέση του πολίτη με την πόλη και την πολιτεία;

Απάντηση: Λαμβάνοντας υπόψη όσα αναλύσαμε παραπάνω, αξίζει να σημειώσουμε τη διαπίστωση ότι η σχέση πόλης - πολίτη ως προς το περιεχόμενό της είναι μια σχέση που κινείται αμφίδρομα. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η πόλη είναι μια ενιαία σύνθετη οντότητα, το σύνολο των πολιτών που την απαρτίζουν. Η σχέση λοιπόν πόλης-πολίτη ορίζεται και καθορίζεται από τη σχέση του όλου προς το μέρος, είναι σχέση ουσιαστική, αλλά και σχέση αμοιβαίας εξάρτησης. Κι αυτό αφενός επειδή η φύση της πόλης καθορίζει τα χαρακτηριστικά του πολίτη και αντίστροφα και αφετέρου επειδή ούτε η πόλη είναι δυνατόν να υπάρξει χωρίς πολίτες ούτε ο πολίτης νοείται

έξω από την πόλη, καθώς δεν έχει σκοπό ύπαρξης έξω από αυτή. Στην πολιτική αυτή κοινωνία η συμμετοχή του πολίτη είναι απαραίτητη, βασική προϋπόθεση για να υπάρχει κοινότητα πολιτική αλλά και ο ίδιος ως οντότητα πολιτική. Το δικαίωμα όμως και η ποιότητα της συμμετοχής του πολίτη στα δημόσια πράγματα καθορίζεται αποκλειστικά από το πολιτειακό καθεστώς που επικρατεί. Έτσι, σε δημοκρατικά πολιτεύματα ο πολίτης έχει το δικαίωμα συμμετοχής στα όργανα λήψης των αποφάσεων, αντίθετα στα ολιγαρχικά ή τυραννικά πολιτεύματα ο πολίτης ορίζεται από την καταγωγή, το εισόδημα ή το επάγγελμα.

Για το λόγο αυτό η πορεία που πρέπει να ακολουθηθεί για την εξαγωγή του ορισμού της πόλης και του πολίτη, δεν είναι αμφίδρομη. Κι αυτό, γιατί, για να εξετάσουμε την έννοια της πόλης χρειάζεται πρώτα να διερευνήσουμε την έννοια του πολίτη για να εξετάσουμε, όμως, την έννοια του πολίτη, δε χρειάζεται να διερευνήσουμε την έννοια της πόλης, αλλά την έννοια του πολιτεύματος.

Ενότητα 16

1. «οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε ...»: Αφού πρώτα προσέξεις ότι η λέξη «δικαίων» είναι σε πληθυντικό αριθμό και ότι μετά το «μετέχοντες» δεν υπάρχει κόμμα, προσπάθησε να εξηγήσεις γιατί σου δόθηκε παραπάνω η συγκεκριμένη μετάφραση για τη φράση αυτή. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 197)

Απάντηση: Στο σχολικό εγχειρίδιο για τη φράση «οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε ...» δίδεται η ακόλουθη μετάφραση: «αυτοί που (από όλα τα πολιτικά δικαιώματα) έχουν μόνο το δικαίωμα να ...». Έτσι, το νόημα αποδίδεται ως εξής: πολίτες δεν είναι αυτοί που από όλα τα πολιτικά δικαιώματα («τῶν δικαίων») έχουν μόνο το δικαίωμα να εμφανίζονται στα δικαστήρια και ως εναγόμενοι και ως ενάγοντες.

Αν λοιπόν συντάξουμε τη μετοχή «οἱ μετέχοντες», σύμφωνα με τη μετάφραση του σχολικού εγχειριδίου, τότε η γενική «τῶν δικαίων» είναι αντικείμενο της μετοχής αλλά ταυτόχρονα έχει τη σημασία μιας γενικής διαιρετικής. Για το λόγο αυτό δεν υπάρχει κόμμα μετά τη μετοχή.

Αντίθετα, αν υπήρχε κόμμα («οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες, οὕτως ὥστε ...») θα μεταφράζαμε «αυτοί που έχουν τα δικαιώματα, έτσι ώστε...» και η γενική «τῶν δικαίων» θα ήταν μόνο αντικείμενο της μετοχής. Αυτό θα σήμαινε ότι το υποκείμενο της μετοχής, τα άτομα, θα συμμετείχαν σε όλα τα «δικαία» (= πολιτικά δικαιώματα), αυτονόητα και στο δικαίωμα εμφάνισης στα δικαστήρια. Αλλά στην περίπτωση αυτή η λέξη «οὕτως» θα ήταν περιττή.

Αυτό επιβεβαιώνει και η χρήση του πληθυντικού αριθμού «τῶν δικαίων» αντί του ενικού «τοῦ δικαίου», διότι η χρήση του ενικού θα σήμαινε ότι δεν θεωρείται πολίτης κάποιος που συμμετέχει στο δίκαιο, δηλαδή στη δικαιοσύνη. Ο φιλόσοφος όμως θέλει να τονίσει αυτή ακριβώς την βασική αρχή της πολιτικής του θεωρίας, ότι δηλαδή η συμμετοχή αποκλειστικά και μόνο στη δικαιοσύνη και σε κανένα άλλο από τα πολιτικά δικαιώματα δεν κάνει κάποιον να είναι πολίτης.

2. Γράψε ένα μικρό δοκίμιο (δύο περίπου σελίδων) για τη σημασία που έχει το να μπορεί ο πολίτης να προσφύγει στα δικαστήρια ως κατήγορος ή κατηγορούμενος προκειμένου να υπερασπιστεί τον εαυτό του, το δίκιο του ή τα συμφέροντά του. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 197)

Απάντηση: (η απάντηση που ακολουθεί είναι ενδεικτική και περιέχει εν συντομία τα στοιχεία που πρέπει να αναπτυχθούν σε δοκιμαχική μορφή από το μαθητή). Το δικαίωμα προσφυγής του πολίτη στα αρμόδια όργανα απονομής της δικαιοσύνης αποτελεί έναν από τους πυλώνες διασφάλισης του δικαίου, της κοινωνικής σταθερότητας και της αποφυγής της αδικίας, ατομικής ή πολιτικής. Το σημαντικότερο ίσως συνταγματικό δικαίωμα των πολιτών να διεκδικούν σύννομα το δίκιο τους, κατοχυρώνει κάθε ατομικό, οικονομικό ή πολιτικό συμφέρον και δικαίωμά τους, χωρίς να απειλούνται ή να παραβιάζονται τα δικαιώματα άλλων πολιτών. Διασφαλίζει τα δικαιώματα των πολιτών έναντι του ίδιου του κράτους (την ισονομία, ισοπολιτεία, την ισηγορία και την παρρησία), ενώ συμβάλλει στην αποφυγή κοινωνικών συγκρούσεων και αναταραχών και εξασφαλίζει ηρεμία, γαλήνη, ασφάλεια και κατ' επέκταση την ευδαιμονία, που είναι και ο ύψιστος στόχος της πόλης. Απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί ένα σωστό σύστημα απονομής δικαιοσύνης, που να λειτουργεί με ορθούς νόμους, αμεροληψία και ελευθερία. Όλα αυτά, βέβαια, μπορούν να επιτευχθούν μόνο αν όλοι ανεξαιρέτως οι πολίτες ή οι κάτοικοι μιας χώρας μετέχουν στο δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη. Τα παραπάνω αποδεικνύουν την ύπαρξη ενός υψηλού επιπέδου πολιτικού πολιτισμού, καθώς η έννοια της δικαιοσύνης προϋποθέτει ανθρώπους ενάρετους, ηθικούς και καλλιεργημένους.

3. Ποια είναι τα κριτήρια που, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, δεν αποδεικνύουν ότι κάποιος είναι πολίτης;

Απάντηση: Τα στοιχεία που **δεν κρίνονται ασφαλή** για το χαρακτηρισμό κάποιου ως πολίτη είναι:
α) **Ο τόπος κατοικίας («οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν»):** δεν μπορεί να χαρακτηριστεί κάποιος πολίτης ανάλογα με το πού κατοικεί, γιατί στον ίδιο τόπο – εν προκειμένω στην Αθήνα – μπορούσαν να κατοικούν και μέτοικοι και δούλοι, οι οποίοι όμως δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και συνεπώς, δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν πολίτες. Οι πρώτοι, διότι ήταν ξένοι στην καταγωγή, και οι δεύτεροι, διότι δε θεωρούνταν οντότητες αυτοτελείς και ελεύθερες, ικανές να αποτελούν μέλη μιας ελεύθερης κοινωνίας, μιας πόλης κράτους.
β) **Το δικαίωμα εμφάνισης κάποιου στο δικαστήριο ως ενάγοντος ή ως εναγόμενου («οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες ... καὶ δικάζεσθαι»):** δεν μπορεί να θεωρηθεί κάποιος πολίτης, μόνο επειδή έχει το δικαίωμα να εμφανίζεται στο δικαστήριο ως ενάγων ή ως εναγόμενος. Κι αυτό, γιατί πολίτες άλλων πόλεων μπορούν να έχουν αυτό το δικαίωμα χάρη σε ειδικές συμφωνίες, γραπτές δηλαδή διατάξεις που ορίζουν πρωτίστως τις εμπορικές συμφωνίες ανάμεσα στους πολίτες διαφορετικών πόλεων. Σύμφωνα με αυτές έχουν το δικαίωμα να μεταβαίνουν στην άλλη πόλη, να παραμένουν εκεί και να διεκδικούν από τα δικαστήρια την απονομή δικαίου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Τυρρηνίων και των Καρχηδονίων, που δίνει ο Αριστοτέλης σε άλλο σημείο των «Πολιτικῶν» του, οι οποίοι δένονταν με εμπορικές και στρατιωτικές συμφωνίες («σύμβολα»), που όμως δεν ήταν αρκετές για να θεωρηθούν ότι ανήκουν στην ίδια πολιτική κοινωνία.

Επίσης, όπως μας προϊδεάζει το επίθετο «ἰκανόν» στο τέλος της ενότητας, σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, δεν έπρεπε να ορίζονται πολίτες τα παιδιά και όσοι νέοι δεν είχαν ακόμη εγγραφεί στα μητρώα των πολιτών, όσοι γέροντες δεν εκπλήρωναν πια τα πολιτικά τους δικαιώματα και τέλος, όσοι με δικαστική απόφαση είχαν χάσει τα δικαιώματα του πολίτη, καθώς και οι εξόριστοι.

4. Ποια είναι τα κριτήρια που, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αποδεικνύουν ότι κάποιος είναι πολίτης;

Απάντηση: Μετά την αναφορά στα κριτήρια που δεν αποδεικνύουν με ασφάλεια ότι κάποιος είναι πολίτης, ο Αριστοτέλης περνά στα δύο ασφαλή γνωρίσματα προσδιορισμού της έννοιας. Πολίτης είναι:

α) αυτός που συμμετέχει στη **δικαστική εξουσία**, που μπορεί δηλαδή να δικάζει ως μέλος του λαϊκού δικαστηρίου της Ηλιαίας («μετέχειν κρίσεως») και

β) αυτός που συμμετέχει στην **πολιτική εξουσία**, αφενός δηλαδή στη διοίκηση του κράτους εκλέγοντας τους ηγέτες της πόλης του και αφετέρου μετέχοντας στα όργανα που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις και νομοθετούν (βουλή, εκκλησία του δήμου) («μετέχειν ἀρχῆς»).

Εν ολίγοις, ο «αριστοτελικός» πολίτης είναι αυτός που συμμετέχει άμεσα στη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική αρχή. Αυτή η συμμετοχή παρουσιάζεται από τον φιλόσοφο ως το σπουδαιότερο δικαίωμά του, διότι εξαιτίας αυτού ο πολίτης είναι το κύτταρο της πόλης-κράτους που επηρεάζει ή καθορίζει τα πολιτικά πράγματα. Ισοδυναμεί με τη συμμετοχή στο σύνολο σχεδόν των λειτουργιών της πόλης - κράτους.

Φυσικά, ο φιλόσοφος αναφέρεται στην πόλη της δημοκρατικής Αθήνας, την πόλη της άμεσης δημοκρατίας, αλλά και σε όσες πόλεις-κράτη είχαν παρόμοια πολιτεύματα, γιατί σε πολιτεύματα ολιγαρχικά ή τυρρανικά, όπως αυτά της Σπάρτης και της Κρήτης δεν είχαν όλοι οι πολίτες το δικαίωμα να συμμετέχουν στις λειτουργίες του κράτους.

5. Τι γνωρίζετε για τη θέση των μετοίκων και των δούλων στην αρχαία Αθήνα;

Απάντηση: Οι **μέτοικοι** ήταν ξένοι που είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα και αποτελούσαν σημαντικό μέρος του αθηναϊκού πληθυσμού. Ήταν καταγεγραμμένοι σε ειδικό κατάλογο και πλήρωναν ετησίως ένα φόρο (12 δραχμές οι άνδρες και 6 οι γυναίκες), το «μετοίκιον». Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, δεν μπορούσαν να συμμετέχουν στη διοίκηση του κράτους, ούτε να έχουν στην κατοχή τους κτήματα. Ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία και επομένως, κατά ένα μεγάλο μέρος στήριζαν την οικονομία της Αθήνας. Οι Αθηναίοι τους χρησιμοποιούσαν στο στρατό και στο στόλο, καθώς και στις θρησκευτικές τελετές και στις «λειτουργίες». Κάθε μέτοικος ήταν υποχρεωμένος να ορίσει ένα γνήσιο Αθηναίο πολίτη ως εγγυητή ή προστάτη του, ο οποίος συναλλάσσεται για λογαριασμό του με το κράτος και εγγυόταν για τη διαγωγή του. Για τις υπηρεσίες του προς το κράτος ο μέτοικος μπορούσε να γίνει «ισοτελής», δηλαδή ίσος με τους γνήσιους Αθηναίους πολίτες σε ό,τι αφορούσε τους φόρους, σπάνια όμως μπορούσε να γίνει πολίτης και σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να αναλάβει δημόσια αξιώματα.

Οι **δούλοι** θεωρούνταν μορφή ιδιοκτησίας («res») και, φυσικά, δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Όπως αναφέρει σε άλλο σημείο των «Πολιτικῶν» ο Αριστοτέλης, ο δούλος ήταν ένα «ἔμψυχον κτήμα», αναγκαίο για να τεθούν σε ενέργεια τα άψυχα εργαλεία και όπως κάθε «κτήμα», ο δούλος ήταν όργανο προορισμένο να υπηρετεί τη γενική διαχείριση της ζωής. Κατά τον φιλόσοφο, ο δούλος διαθέτει εκ φύσεως φρόνημα ανελεύθερο που δεν μπορεί να το χρησιμοποιεί συνειδητά, «ὁ δούλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν» και επομένως, δεν είναι δυνατό να αποτελεί μέλος μιας ελεύθερης κοινωνίας, μιας πόλης κράτους.

6. Ποιος είναι ο ορισμός της πόλης στον οποίο καταλήγει ο Αριστοτέλης;

Απάντηση: Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης δήλωσε πως, για να προχωρήσει στον ορισμό της «πολιτείας», πρέπει πρώτα να ορίσει την έννοια «πόλις», που είναι το «ἄλον» και για να γίνει αυτό, πρέπει να προηγηθεί η έννοια του «πολίτη», που είναι το «μέρος» του «ἄλου». Αφού, λοιπόν, έδωσε τον ορισμό του πολίτη, έρχεται τώρα στα γνωρίσματα και στον ορισμό της πόλης. Η πόλη, επομένως, είναι:

- α) το σύνολο των πολιτών που μπορούν να συμμετέχουν στην πολιτική και δικαστική εξουσία και
- β) το σύνολο των πολιτών που είναι αρκετοί στον αριθμό και ικανοί στην αξιοσύνη, την αρετή (διανοητική και ηθική), όχι τυχαίοι και ανάξιοι, ικανοί να εξασφαλίζουν αυτάρκεια στην πόλη.

Σε άλλο σημείο των «Πολιτικῶν» (1328b 16) ο Αριστοτέλης διδάσκει ότι: «ἡ ... πόλις πλήθός ἐστιν οὐ τὸ τυχὸν ἀλλὰ πρὸς ζωὴν αὐτάρκης, ... ἐὰν δὲ τι τυγχάνη τούτων ἐκλείπον, ἀδύνατον ἀπλῶς αὐτάρκη τὴν κοινωνίαν εἶναι ταύτην», και, ὅπως ἤδη ἔχει αναφέρει στη 12η ενότητα, η αυτάρκεια της πόλης συνδέεται με το «εὖ ζῆν», την ευδαιμονία των πολιτών και δεν αφορά απλά τα υλικά αγαθά και την εμπορική της ανάπτυξη, αλλά και την ύπαρξη αμυντικών δυνατοτήτων, συστήματος χρηστής διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης. Έτσι, η πόλη καθίσταται ανεξάρτητη σε όλους τους τομείς.

Ενότητα 17

1. Με ποιο κριτήριο ονομάζονται από τον Αριστοτέλη κάποια πολιτεύματα «παρεκκλίσεις, διαστρεβλώσεις» (στα αρχαία Ελληνικά: «παρεκβάσεις») κάποιων άλλων πολιτευμάτων, αυτών που χαρακτηρίζονται «ορθά»; Συμφωνείς με το κριτήριο αυτό; Αν ναι, γιατί; (Θα μπορούσατε να χωριστείτε, συμβατικά, μέσα στην τάξη σε δύο ομάδες – μια που να συμφωνεί με τον Αριστοτέλη και μια που να διαφωνεί – και να συζητήσετε.) (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 200)

Απάντηση: Κατά τον Αριστοτέλη, τα πολιτεύματα διακρίνονται με βάση τα εξής κριτήρια:

α) Αριθμητικό κριτήριο: τα πολιτεύματα διακρίνονται ανάλογα με τον **αριθμό των προσώπων που ασκούν την εξουσία**. Έτσι, η εξουσία μπορεί να ασκείται είτε από ένα πρόσωπο – βασιλιάς, τύραννος – είτε από λίγους – αριστοκράτες, ολιγαρχικούς – είτε από το λαό – πολιτεία, δημοκρατία.

β) Ποιοτικό κριτήριο: το κριτήριο που διαφοροποιεί αξιολογικά τα πολιτεύματα και τα διακρίνει σε ορθά και σε παρεκκλίσεις («παρεκβάσεις») από τα ορθά είναι **ο στόχος, το συμφέρον το οποίο υπηρετούν**. Έτσι, βλέπουμε ότι στα ορθά πολιτεύματα – βασιλεία, αριστοκρατία, πολιτεία – οι φορείς της εξουσίας αποβλέπουν στο συμφέρον του συνόλου των πολιτών, την ευδαιμονία και, συνεπώς, στην ύψιστη αυτάρκεια. Αντιθέτως, στις παρεκκλίσεις αυτών οι φορείς της εξουσίας αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του δικού τους συμφέροντος. Πιο συγκεκριμένα, ο τύραννος επιδιώκει να διατηρήσει την εξουσία με άνομο τρόπο και να αποκομίσει τα μεγαλύτερα οφέλη από αυτή. Η ολιγαρχία αποβλέπει στο πολιτικό και οικονομικό συμφέρον των λίγων, των πλουσίων, οι οποίοι ελέγχουν την εξουσία ακυρώνοντας το συμφέρον των πολιτών, και η «δημοκρατία», στην οποία την εξουσία ασκεί με ιδιότητα το πλήθος των απόρων, επιδιώκει να εξυπηρετεί το συμφέρον των πολλών αδιαφορώντας όμως για το κοινό καλό, το συμφέρον όλων ανεξαιρέτως των πολιτών.

Βέβαια, παρατηρούμε ότι στην περίπτωση της ολιγαρχίας και της «δημοκρατίας» το κριτήριο διάκρισής τους δεν είναι μόνο ποιοτικό αλλά και **οικονομικό-ταξικό**, καθώς δεν υπηρετείται το συμφέρον των λίγων και των πολλών (του πλήθους) αντίστοιχα, αλλά το συμφέρον των πλουσίων και των απόρων.

(Η υιοθέτηση ή μη της άποψης του Αριστοτέλη αφήνεται στην κρίση των μαθητών).

2. Όταν οι αρχαίοι Έλληνες ήθελαν να πουν «ο βασιλιάς των Περσών», συχνά έλεγαν «ο βασιλιάς» (= ο βασιλιάς) το ίδιο, όταν έλεγαν «ο ποιητής» (= ο ποιητής), εννοούσαν τον Όμηρο, κι όταν έλεγαν «ο ρήτορας» (= ο ρήτορας), εννοούσαν το Δημοσθένη. Τον εκφραστικό αυτό τρόπο τον λέμε «σχήμα κατεξοχήν» («ο κατεξοχήν βασιλιάς», «ο κατεξοχήν ποιητής», «ο κατεξοχήν ρήτορας», κτλ.). Έτσι και στην περίπτωση μας ένα από τα πολιτεύματα πήρε το όνομα «πολίτευμα» (= το πολίτευμα). Τι συμπέρασμα δικαιούμαστε να βγάλουμε από τον τρόπο αυτό ονομασίας του συγκεκριμένου πολιτεύματος; Προσπάθησε επίσης να διακρίνεις στη σχετική αριστοτελική φράση αν ο Αριστοτέλης συμφωνεί ή διαφωνεί με το συγκεκριμένο όνομα – και βγάλε τότε και γι' αυτόν τα συμπεράσματά σου (στηρίξου κυρίως στις εκφράσεις «συνηθίζουμε να ονομάζουμε ...» ~ «πήρε το όνομα»). (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 200)

Απάντηση: Για τον Αριστοτέλη, η «πολιτεία» είναι το τρίτο στη σειρά της προτίμησής του ορθό πολίτευμα και ο φιλόσοφος του αποδίδει ένα όνομα κοινό για όλες τις μορφές πολιτευμάτων. Ο φιλόσοφος εννοεί με τη χρήση αυτού του ονόματος τη μορφή δημοκρατίας που θα μπορούσε να εγκαθιδρυθεί και να υπηρετεί το δημόσιο

συμφέρον. Βέβαια, αυτό δε σημαίνει ότι προκρίνει το συγκεκριμένο πολίτευμα και όχι τη βασιλεία ή την αριστοκρατία. Έτσι, και ιδιαίτερα με τις φράσεις «συνηθίζουμε να ονομάζουμε» και «πήρε το όνομα πολιτεία», το πολίτευμα αυτό εξαιρείται ως το «κατεξοχήν» πολίτευμα (**σχήμα «κατεξοχήν»**), **το πολίτευμα δηλαδή που κατά την κοινή αντίληψη είναι το καλύτερο από τα άλλα**. Η χρήση του τρίτου προσώπου («πήρε») από το φιλόσοφο καταδεικνύει ότι δε συμερίζεται την άποψη αυτή, ενώ η χρήση πρώτου πληθυντικού προσώπου («συνηθίζουμε») αναφέρεται στα πολιτεύματα της βασιλείας και της αριστοκρατίας, τα οποία θεωρεί καλύτερα.

3. «Τυραννία»: Συγκέντρωσε πληροφορίες για την αρχική σημασία της λέξης «τύραννος» και για τη σημασιακή της εξέλιξη στη συνέχεια. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 200)

Απάντηση: Σχετικά με τη λέξη «τύραννος» διαπιστώνεται **σημσιολογική απόκλιση** στο πέρασμα των χρόνων. Αρχικά, ιδιαίτερα στα χρόνια πριν από τον Τρωικό πόλεμο, η λέξη δεν είχε αρνητική σημασία και δήλωνε αυτόν που με τη βοήθεια του δήμου καταλάμβανε την εξουσία. Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται ο όρος και στον τίτλο της τραγωδίας του Σοφοκλή «Οιδίπους τύραννος» και στον Αισχύλο (Προμηθέας Δεσμώτης, στίχος 736), όπου ο Δίας αποκαλείται «τῶν θεῶν τύραννος». Επειδή όμως η απόλυτη και ανεξέλεγκτη εξουσία διαφθείρει, τελικά ο όρος κατέληξε να δηλώνει αυτόν που καταπιέζει τους υπηκόους του (βλέπε σχολικό εγχειρίδιο, σελ. 128). Βέβαια, δεν έλειψαν και οι τύραννοι που άσκησαν την εξουσία με σωστό τρόπο.

4. Είδαμε τον ορισμό που έδωσε ο Αριστοτέλης για την πόλη· είδαμε επίσης το νόημα και τη σημασία που έδωσε στο πολίτευμα, στον τρόπο δηλαδή με τον οποίο κυβερνιέται μια πόλη. Προσπάθησε λοιπόν, με βάση τις διδασκαλίες του αυτές, να εξηγήσεις γιατί ο Αριστοτέλης ονόμασε «ορθά» κάποια πολιτεύματα και «παρεκκλίσεις» (από το ορθό) κάποια άλλα. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 200)

Απάντηση: Στην 11η και στη 12η ενότητα των «Πολιτικών» ο Αριστοτέλης επισήμανε ότι κάθε κοινωνία έχει ως στόχο της ένα αγαθό και ότι η πόλη-κράτος, που είναι η ανώτερη όλων των άλλων κοινωνιών, στοχεύει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά, την ευδαιμονία, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της αυτάρκειας. Στην ευδαιμονία, όμως, της πόλης δε συμβάλλουν το ίδιο όλα τα πολιτεύματα. Έτσι, λοιπόν, ορθά πολιτεύματα θεωρεί αυτά που στοχεύουν στο συμφέρον του συνόλου των πολιτών, στο κοινό συμφέρον και, συνεπώς, στην ευδαιμονία όλων, ενώ «παρεκκλίσεις» (από τα ορθά) όσα πολιτεύματα αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος μόνο των προσώπων που ασκούν την εξουσία, όσα κι αν είναι αυτά στον αριθμό.

5. Σε ποιες κατηγορίες διακρίνει ο Αριστοτέλης τα πολιτεύματα και με βάση ποια κριτήρια γίνεται η διάκριση αυτή;

Απάντηση: Τα πολιτεύματα διακρίνονται, κατά τον Αριστοτέλη, σε ορθά και στις παρεκκλίσεις τους από τα ορθά. Έτσι, ορθά πολιτεύματα είναι, κατά τη γνώμη του, αυτά που στοχεύουν στο κοινό συμφέρον κι επομένως, στην ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών. Αυτά είναι: η βασιλεία, στην οποία κυβερνά ένας, η αριστοκρατία, στην οποία κυβερνούν λίγοι (οι άριστοι), και η «πολιτεία», στην οποία κυβερνά ο λαός. Παρεκκλίσεις από τα ορθά είναι αντίστοιχα: η τυραννία, στην οποία κυβερνά ένας, αλλά στόχος είναι το συμφέρον του μονάρχη· η ολιγαρχία, στην οποία κυβερνούν λίγοι, οι πλούσιοι, αλλά στόχος είναι το συμφέρον των ολίγων, των πλουσίων· και η «δημοκρατία», στην οποία κυβερνά ο λαός, οι άποροι, αλλά στόχος είναι το συμφέρον των πολλών, των απόρων. Κατά τον Αριστοτέλη, τα πολιτεύματα διακρίνονται με βάση τα εξής κριτήρια:

α) Αριθμητικό κριτήριο: τα πολιτεύματα διακρίνονται ανάλογα με τον **αριθμό των προσώπων που ασκούν την εξουσία**. Έτσι, η εξουσία μπορεί να ασκείται είτε από ένα πρόσωπο – βασιλιάς, τύραννος – είτε από λίγους – αριστοκράτες, ολιγαρχικούς – είτε από το λαό – πολιτεία, δημοκρατία.

β) Ποιοτικό κριτήριο: το κριτήριο που διαφοροποιεί αξιολογικά τα πολιτεύματα και τα διακρίνει σε ορθά και σε παρεκκλίσεις («παρεκβάσεις») από τα ορθά είναι ο **στόχος, το συμφέρον το οποίο υπηρετούν**. Έτσι, βλέπουμε ότι στα ορθά πολιτεύματα – βασιλεία, αριστοκρατία, πολιτεία – οι φορείς της εξουσίας αποβλέπουν στο συμφέρον του συνόλου των πολιτών, την ευδαιμονία και, συνεπώς, στην ύψιστη αυτάρκεια. Αντιθέτως, στις παρεκκλίσεις αυτών οι φορείς της εξουσίας αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του δικού τους συμφέροντος. Πιο συγκεκριμένα, ο τύραννος επιδιώκει να διατηρήσει την εξουσία με άνομο τρόπο και να αποκομίσει τα μεγαλύτερα οφέλη από αυτή. Η ολιγαρχία αποβλέπει στο πολιτικό και οικονομικό συμφέρον των λίγων, των πλουσίων, οι οποίοι ελέγχουν την εξουσία ακυρώνοντας το συμφέρον των πολιτών, και η «δημοκρατία», στην οποία την εξουσία ασκεί με ιδιότητα το πλήθος των απόρων, επιδιώκει να εξυπηρετεί το συμφέρον των πολλών αδιαφορώντας όμως για το κοινό καλό, το συμφέρον όλων ανεξαιρέτως των πολιτών.

Βέβαια, παρατηρούμε ότι στην περίπτωση της ολιγαρχίας και της «δημοκρατίας» το κριτήριο διάκρισής τους δεν είναι μόνο ποιοτικό αλλά και οικονομικό-ταξικό, καθώς δεν υπηρετείται το συμφέρον των λίγων και των πολλών (του πλήθους) αντίστοιχα, αλλά το συμφέρον των πλουσίων και των απόρων.

6. Ποιο πολίτευμα ονομάζεται αριστοκρατία και ποιοι θεωρούνται άριστοι;

Απάντηση: Στην αριστοκρατία, το δεύτερο ορθό πολίτευμα, τη διοίκηση της πολιτείας την ασκούν οι «άριστοι». Κατά τον Αριστοτέλη, οι άριστοι ορίζονται με βάση την παιδεία, τη μόρφωση που έχουν, η οποία είναι σύμφωνη με το νόμο («ὑπὸ τοῦ νόμου κειμένη»). Επομένως, η αριστοκρατία στηρίζεται στην **«κατ' ἀρετήν» υπερουχὴ ὄχι του ενός, ὅπως στη βασιλεία, ἀλλὰ περισσοτέρων**. Μάλιστα, ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η αριστοκρατία περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες πολιτῶν: τους εὐπορους, τους ἄπορους και τους «κατ' ἀρετήν διαφέροντες». Όταν υπερέρχει το τελευταίο στοιχείο, τότε η αριστοκρατία πλησιάζει στην ιδανική πολιτεία και στόχος της είναι το κοινό καλό (Πολιτικά 1293b και 1307a 9).

Σκόπιμο κρίνεται να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι τα χαρακτηριστικά της αριστοκρατίας που αναφέρονται στο χωρίο «το ὄνομα αριστοκρατία οφείλεται είτε στο ὅτι κυβερνοῦν οι ἄριστοι είτε στο ὅτι ασκούν την εξουσία αποβλέποντας σε ὅ,τι είναι ἄριστο για την πόλη και για τα μέλη της» θα ἔπρεπε να αναφέρονται σε ὅλα τα ορθά πολιτεύματα, ὅμως προβάλλονται στην αριστοκρατία τονίζοντας ἔτσι την αξία της για το φιλόσοφο.

7. Ποιες είναι, κατά τον φιλόσοφο, οι διαφορές της δημοκρατίας και της πολιτείας;

Απάντηση: Τον ὄρο «πολιτεία» τον συναντάμε τον 4ο π.Χ. αἰώνα να χρησιμοποιείται κι ἀπὸ ἄλλους, πέραν του Αριστοτέλη, συγγραφείς, ἰδίως ρήτορες. Δηλώνονταν μ' αὐτὸν είτε τα μη μοναρχικά πολιτεύματα είτε η θετική εκδοχή της δημοκρατίας. Εκτροπή αὐτοῦ του πολιτεύματος ἦταν η εκδοχή της «δημοκρατίας» που ἀπέβλεπε στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος μόνο των ἀπόρων, την ὁποία κατατάσσει ο φιλόσοφος στα παρεκκλίνοντα πολιτεύματα.

Για τον Αριστοτέλη λοιπόν, η «πολιτεία» είναι το τρίτο αξιολογικά ορθό πολίτευμα, ἓνα πολίτευμα-μεσότητα, το ὁποῖο ἀποβλέπει στο συμφέρον του συνόλου των πολιτῶν και ὄχι μονομερώς στο συμφέρον μιας τάξης. Στο πολίτευμα αὐτὸ κυβερνοῦν, κατά τον φιλόσοφο, οι πολίτες της μέσης κοινωνικά και οικονομικά τάξης, οι ὁποῖοι υπακούουν εὐκόλα στη λογική, γι' αὐτὸ δεν είναι οὔτε δεσποτικοί οὔτε ἰδιοτελεῖς στην ἄσκηση της εξουσίας. Ο φιλόσοφος ἀποδίδει στο πολίτευμα αὐτὸ το ὄνομα «πολιτεία», ἓνα ὄνομα κοινὸ για ὅλες τις μορφές πολιτευμάτων. Ἐτσι, και ἰδιαίτερα με τις φράσεις «συνηθίζουμε να ονομάζουμε» και «πῆρε το ὄνομα πολιτεία», το πολίτευμα αὐτὸ ἐξαιρείται ὡς το «κατεξοχὴν» πολίτευμα (**σχῆμα «κατεξοχὴν»**), **το πολίτευμα δηλαδή που κατά την κοινή αντίληψη είναι το καλύτερο ἀπὸ τα ἄλλα**.

Η «δημοκρατία» ἀποτελεῖ, κατά τον φιλόσοφο, παρέκκλιση της «πολιτείας» και ἐξυπηρετεῖ τα συμφέροντα ὄχι ὅλων ἀνεξαιρέτως των πολιτῶν ἀλλὰ μιας τάξης, μιας πλειοψηφίας που την ἀποτελοῦν οι ἄποροι. Ἐτσι, οὔτε αὐτὸ το πολίτευμα μπορεί να ἐξασφαλίσει την ευημερία της πόλης, ἐφόσον ἐπιφέρει κοινωνικές ἀδικίες και συγκρούσεις. Σε ἄλλο σημείο των «Πολιτικῶν» ο Αριστοτέλης τονίζει ὅτι οι ἄρχοντες του δημοκρατικοῦ πολιτεύματος διακρίνονται για την ταπεινή τους καταγωγή («ἀγένειαν»), τη φτώχεια («πενίαν») και τις κατώτερες ἐνασχολήσεις τους («βαναυσίαν»). Αὐτή, λοιπόν, η μορφή πολιτεύματος ἐνδιαφέρεται για τα συμφέροντα φτωχότερων τάξεων.

Ενότητα 18

1. Διατύπωσε με σύντομα δικά σου λόγια το θέμα που ἔρχεται για συζήτηση στην ἐνότητα αὐτή και, στη συνέχεια, παρουσίασε τις δύο βασικές ἀπόψεις που υποστηρίζονται ἐδῶ σε σχέση με αὐτὸ. (ερώτηση ἀπὸ το σχολικὸ εγχειρίδιο στη σελίδα 203)

Απάντηση: Σε αὐτή την ἐνότητα ο Αριστοτέλης ἐξετάζει την ἀποψη ὅτι την πολιτική ἐξουσία πρέπει μάλλον να την ἀσκεῖ το πλῆθος των πολιτῶν παρά οι λίγοι και ἄριστοι.

Στο πρώτο μέρος της ἐνότητας ο φιλόσοφος διερευνᾷ με ἐπιφύλαξη και διστακτικότητα στο ὕφος το θέμα της ἄσκησης της ἐξουσίας ἀπὸ το πλῆθος. Ἐτσι διαπιστώνει θετικά και ἀρνητικά στοιχεία:

α) **Το ἀρνητικὸ στοιχείο** είναι ὅτι το κάθε ἐπιμέρους ἄτομο μπορεί να μην είναι ἀξιόλογος ἄνθρωπος.

β) **Το θετικὸ στοιχείο** είναι ὅτι ἐνωμένα ὅλα αὐτὰ τα ἐπιμέρους ἄτομα μπορούν να ἀποτελέσουν μια δύναμη ἀνώτερη ἀπὸ ἐκείνη των λίγων και ἀρίστων. Το πλῆθος λοιπόν υπερέρχει του ενός ἢ των λίγων, γιατί μπορεί να διαθέτει συνολικά περισσότερη ἀρετή και φρόνηση ἀπὸ αὐτοὺς («ἐνωμένοι ... καλύτεροι ἀπὸ ἐκείνους»). Η ἀποψη αὐτή είναι η λεγόμενη **«αθροιστικὴ θεωρία»**, η ὁποία ἀποτελεῖ ὡς σήμερα βασικὸ ἐπιχείρημα υπέρ της δημοκρατίας ἢ της «πολιτείας», ὅπως την ονομάζει ο Αριστοτέλης, ενός πολιτεύματος που περικλείει τα πλεονεκτήματα ὅλων των ἄλλων πολιτευμάτων και ἀποτελεῖ σύνθεση δημοκρατικῶν στοιχείων.

Στο δεύτερο μέρος της ενότητας ο Αριστοτέλης διερευνά το θέμα της άσκησης της εξουσίας από τους λίγους και άριστους. Έτσι διαπιστώνει θετικά και αρνητικά στοιχεία:

α) **Το θετικό στοιχείο** είναι ότι οι λίγοι, αλλά αξιόλογοι αυτοί άνθρωποι, είναι ανώτεροι από τους πολλούς, γιατί στην προσωπικότητα του καθενός συγκεντρώνονται ιδιότητες που στους πολλούς εμφανίζονται διάσπαρτες.

β) **Το αρνητικό στοιχείο** είναι ότι συνολικά οι ιδιότητες αυτών των λίγων μπορεί να είναι λιγότερες από τις θετικές ιδιότητες των πολλών ως σύνολο.

2. «οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών»: Ποια περίπτωση γνωρίζεις που επαλήθευε στην πράξη τη γνώμη αυτή στην πόλη; (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 203)

Απάντηση: μεταφορά που διατυπώνεται σε αυτό το χωρίο μας παραπέμπει στην κρίση των μουσικών και ποιητικών έργων στους δραματικούς αγώνες στην αρχαία Αθήνα. Οι κριτές αυτών των αγώνων, οι οποίοι ήταν δέκα στον αριθμό, δέχονταν τη θεατρική παιδεία των Αθηναίων της εποχής τους και εκλέγονταν με κλήρωση από το σύνολο των πολιτών. Ο καθένας τους έγραφε την κρίση του πάνω σε μια πινακίδα. Το αποτέλεσμα προέκυπτε από τις κρίσεις που αναγράφονταν στις πέντε από τις δέκα πινακίδες κι έτσι, εκφραζόταν η γνώμη όλων των πολιτών. Συνεπώς η κριτική των παραστάσεων του θεάτρου, είναι οικεία και χαρακτηριστική περίπτωση που επαληθεύει στην πράξη την αθροιστική αρχή του Αριστοτέλη.

3. Προσπάθησε να εκθέσεις σε ένα σύντομο γραπτό σου όσα λέγονται στο τέλος της ενότητας αυτής για τη σχέση μεταξύ πραγματικών όντων και της αναπαράστασής τους από την τέχνη, και ύστερα διατύπωσε το επιχείρημα που συνάγεται από την παρατήρηση αυτή για το πολιτικό θέμα που συζητείται εδώ. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 203)

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης κάνοντας χρήση της επαγωγικής μεθόδου δίνει δύο παραδείγματα για να κάνει κατανοητή τη διαφορά των αξιόλογων ανθρώπων από το κάθε επιμέρους άτομο του πλήθους. Έτσι παραλληλίζει τους αξιόλογους ανθρώπους με τους ωραίους ανθρώπους, γιατί έχουν συγκεντρωμένα στο πρόσωπό τους όλα τα όμορφα χαρακτηριστικά. Ωστόσο ένας συνηθισμένος άνθρωπος που ανήκει μέσα στο πλήθος και δε θεωρείται συνολικά ωραίος, μπορεί να διαθέτει ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά ωραιότερα από τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του ωραίου. Στη συνέχεια παραλληλίζει τους αξιόλογους ανθρώπους με τις μορφές που φιλοτεχνεί ένας ζωγράφος. Ένας ζωγράφος δηλαδή, προκειμένου να δημιουργήσει μια όμορφη μορφή, θα δανειστεί όμορφα χαρακτηριστικά που υπάρχουν διάσπαρτα στους πραγματικούς ανθρώπους. Έτσι και οι αξιόλογοι άνθρωποι έχουν συγκεντρωμένα πάνω τους όλες τις θετικές ιδιότητες που υπάρχουν συγκεντρωμένες στους πραγματικούς ανθρώπους. Ενδέχεται όμως, ένας πραγματικός άνθρωπος να έχει ένα χαρακτηριστικό ωραιότερο από αυτό της ζωγραφισμένης μορφής (ή του αξιόλογου ανθρώπου).

Πρόθεση του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό δεν είναι να παρουσιάσει κάποιες αισθητικές του αντιλήψεις αλλά χρησιμοποιώντας την επαγωγική μέθοδο, να δημιουργήσει μία αναλογία μεταξύ αισθητικής και πολιτικής θεωρίας, ώστε να παρουσιάσει με μεγαλύτερη ευκολία και σαφήνεια τα δύσκολα πολιτικά θέματα που πραγματεύεται. Έτσι από τα παραδείγματα αυτά προκύπτουν τα εξής: όπως στη ζωγραφική μια ωραία προσωπογραφία είναι αποτέλεσμα της συνένωσης πολλών επιμέρους ωραίων στοιχείων που υπάρχουν στον κόσμο της πραγματικότητας διάσπαρτα σε πολλά επιμέρους άτομα, έτσι και στην πόλη μπορεί το κάθε επιμέρους άτομο να μην είναι από μόνο του τίποτε το αξιόλογο, ενωμένοι όμως όλοι μαζί αυτοί οι πολίτες μπορούν να είναι καλύτεροι και αποτελεσματικότεροι από τους λίγους και άριστους. Αν δηλαδή στη διοίκηση της πόλης και στις συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου εκμεταλλευτούμε τις θετικές ιδιότητες του καθενός, τότε η εξουσία θα ασκείται με σωστότερο, αντικειμενικότερο και συνεπώς αποτελεσματικότερο τρόπο.

Τα παραπάνω μας βοηθούν να καταλάβουμε ποιο πολίτευμα κρίνεται σωστότερο, κατά τη γνώμη του Αριστοτέλη. Αυτό είναι η «πολιτεία», ή υγιής δημοκρατία όπου κυβερνά το πλήθος με αρετή και φρόνηση η οποία αποβλέπει στην τέλεια και αυτάρκη ζωή. Το πολιτικό επιχείρημα υπέρ της άποψης ότι η εξουσία που ασκείται από το πλήθος είναι καλύτερη από την εξουσία του ενός ή των λίγων, είναι ότι στους πολλούς θεωρούμενους ως σύνολο, αθροίζονται τα προτερήματα των επιμέρους ατόμων.

Βέβαια και η διαλλακτικότητα του χαρακτήρα του και η επιστημονική του σκέψη τον οδηγούν στο να μη διατυπώσει με ενάργεια και σαφήνεια την προτίμησή του αυτή. Αυτό συμβαίνει επίσης γιατί ο Αριστοτέλης βρίσκεται ακόμα στην αναζήτηση του ιδανικού κράτους, συζητώντας σε επίπεδο αρχών πώς κυβερνάται ένα κράτος, πώς μπορεί και πώς πρέπει να κυβερνάται.

4. Ποιο είναι το θέμα που αναπτύσσεται σε αυτή την ενότητα;

Απάντηση: Σε αυτή την ενότητα ο Αριστοτέλης εξετάζει με κάποια επιφύλαξη την άποψη ότι την πολιτική εξουσία πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος των πολιτών παρά οι λίγοι και άριστοι. Ο προβληματισμός για το ποιος πρέπει να ασκεί την εξουσία, το πλήθος ή οι άριστοι, διερευνάται ως προς τα θετικά και αρνητικά στοιχεία και για τα δύο ενδεχόμενα. Συνοπτικά θα λέγαμε ότι το δίλημμα που θέτει είναι αν καλύτερο πολίτευμα είναι η «πολιτεία» ή η αριστοκρατία.

5. Στην αρχή του κειμένου παρουσιάζεται μια διστακτικότητα στο ύφος με το οποίο ο Αριστοτέλης διατυπώνει τις απόψεις του. Ποιες εκφράσεις υποδηλώνουν αυτή τη διστακτικότητα και πού νομίζετε ότι οφείλεται;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης διερευνά με επιφύλαξη και διστακτικότητα στο ύφος το θέμα της άσκησης της εξουσίας από το πλήθος. Η επιφύλαξή του αυτή διαφαίνεται στην πρώτη κιόλας περίοδο του κειμένου στις εξής φράσεις: «πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος», «**νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεί**», «παρουσιάζει, **βέβαια**, κάποιες **δυσκολίες**», «περιέχει **όμως ίσως και κάποια αλήθεια**», καθώς και στη συνέχεια με τα: «**μπορεί κανείς να πει τούτο**», «το κάθε επιμέρους άτομο **μπορεί να μην είναι** τίποτε το αξιόλογο», «ενωμένοι όμως όλοι μαζί **είναι ενδεχόμενο να είναι**». Το ύφος αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο, αν λάβουμε υπόψη την επιθυμία και επιδίωξη του Αριστοτέλη να διερευνήσει όλα τα θέματα που αφορούν τα πολιτεύματα και τα χαρακτηριστικά τους, χωρίς να παραλείπει καμία πτυχή του θέματος. Το διαλλακτικό ύφος του κειμένου δίνει την διάσταση της αντικειμενικότητας στην διερεύνηση των ενδεχόμενων.

6. Ποιο είναι το περιεχόμενο της «αθροιστικής θεωρίας» του Αριστοτέλη;

Απάντηση: Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ενωμένα όλα τα επιμέρους άτομα του πλήθους μπορούν να αποτελέσουν μια δύναμη ανώτερη από εκείνη των λίγων και αρίστων. Το πλήθος λοιπόν, υπερέρχει του ενός ή των λίγων, γιατί μπορεί να διαθέτει συνολικά περισσότερη αρετή και φρόνηση από αυτούς («ενωμένοι ... καλύτεροι από εκείνους»). Η άποψη αυτή είναι η λεγόμενη «**αθροιστική θεωρία**», η οποία αποτελεί ως σήμερα ένα από τα βασικά επιχειρήματα υπέρ της δημοκρατίας ή της «πολιτείας», όπως την ονομάζει ο Αριστοτέλης, της υγιούς δημοκρατίας όπου κυβερνά το πλήθος με αρετή και φρόνηση και η οποία αποβλέπει στην τέλεια και αυτάρκη ζωή. Η διατύπωση της «αθροιστικής αρχής» αποτελεί ένα από τα τέσσερα επιχειρήματα που αναπτύσσει ο Αριστοτέλης υπέρ της απαίτησης των πολλών να κυβερνούν.

7. Με ποια παραδείγματα ο Αριστοτέλης στηρίζει την άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος των πολιτών;

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να αποδείξει τη μεγάλη αξία της συνεισφοράς του πλήθους έναντι της συνεισφοράς των ολίγων και αρίστων, χρησιμοποιεί ως τεκμήρια τα εξής παραδείγματα:

α) **Η οργάνωση ενός δείπνου** («όπως ακριβώς τα δείπνα ... ενός μόνο ανθρώπου»): πρόκειται για ένα παράδειγμα αντλημένο από την καθημερινή ζωή. Ένα δείπνο είναι καλύτερο και πλουσιότερο, αν συνεισφέρουν οικονομικά πολλοί στην προετοιμασία του. Με ανάλογο τρόπο και η πόλη διοικείται καλύτερα, αν συμμετέχουν πολλοί στην άσκηση της εξουσίας.

Ιδιαίτερα η φράση «όχι σαν άτομα, αλλά σαν σύνολο» μας παραπέμπει στον ορισμό του πολίτη που έδωσε ο Αριστοτέλης στην τελευταία παράγραφο της 16ης ενότητας. Η συμμετοχή των πολιτών στην εκκλησία του δήμου και ο μεγάλος αριθμός των πολιτών-δικαστών έδειχνε καθαρά πως το σώμα των πολιτών θεωρούνταν στην Αθήνα ικανό να παίρνει αποφάσεις χάρη στην «αθροιστικά» συσσωρευόμενη αρετή και φρόνηση.

β) **Ο άνθρωπος με τα πολλά χέρια και πόδια** («Πολλοί καθώς είναι ... αρετή και εξυπνάδα»): η παρομοίωση αντλείται από το χώρο της μυθολογίας, όπου συναντάμε τα τερατόμορφα πλάσματα με τα πολλά χέρια και πόδια. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι Ερινύες, οι Εκατόγχειρες κτλ. Κατ' αναλογία, λοιπόν, με αυτά τα πλάσματα, και το πλήθος μοιάζει με έναν άνθρωπο με πολλά χέρια και πόδια, με πολλαπλάσια επομένως δύναμη και με συσσωρευμένη αρετή και εξυπνάδα.

γ) **Η κριτική μουσικών και ποιητικών έργων** («Γι' αυτό και οι πολλοί ... και όλοι μαζί το σύνολο»): η μεταφορά μας παραπέμπει στην κρίση των μουσικών και ποιητικών έργων στους δραματικούς αγώνες στην αρχαία Αθήνα. Οι κριτές αυτών των αγώνων, οι οποίοι ήταν δέκα στον αριθμό, διέθεταν τη θεατρική παιδεία των Αθηναίων της εποχής τους και εκλέγονταν με κλήρωση από το σύνολο των πολιτών. Ο καθένας τους έγραφε την κρίση του πάνω σε μια πινακίδα. Το αποτέλεσμα προέκυπτε από τις κρίσεις που αναγράφονταν στις πέντε από τις δέκα πινακίδες κι έτσι, εκφραζόταν η γνώμη όλων των Αθηναίων πολιτών.

Αντίστοιχα και ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το κάθε άτομο, έστω κι αν δε διαθέτει εξειδικευμένες γνώσεις αλλά διαθέτει καλλιέργεια μπορεί να κρίνει κάποιες λεπτομέρειες του έργου. Αν λοιπόν αθροίσουμε τις κρίσεις του κάθε

ατόμου, θα προκύψει μια πιο ολοκληρωμένη αξιολόγηση και πιο αντικειμενική κριτική. Έτσι και πάλι αποδεικνύεται η υπεροχή της συλλογικής κρίσης του πλήθους.

8. Μελετώντας συνολικά την ενότητα, ποιο πολιτειακό σύστημα θεωρείτε ότι προτιμά ο Αριστοτέλης και γιατί; Διατυπώνεται ξεκάθαρα η άποψή του;

Απάντηση: Μια συνολική θεώρηση της ενότητας μας βοηθάει να καταλάβουμε ποιο πολίτευμα κρίνεται σωστότερο, κατά τη γνώμη του Αριστοτέλη. Αυτό είναι η «πολιτεία», ή υγιής δημοκρατία όπου κυβερνά το πλήθος με αρετή και φρόνηση η οποία αποβλέπει στην τέλεια και αυτάρκη ζωή.

Είναι σαφές ότι ο φιλόσοφος αναγνωρίζει ότι υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι αξιόλογοι, οι οποίοι είναι ανώτεροι από το κάθε επιμέρους άτομο του πλήθους, επειδή συγκεντρώνουν στο πρόσωπό τους όλες εκείνες τις θετικές ιδιότητες που στο πλήθος είναι διάσπαρτες. Μάλιστα λίγο μετά στο κείμενο, σε σημείο που δεν περιλαμβάνεται στις ενότητες που εξετάζουμε, αναφέρεται ο φιλόσοφος στο ιστορικό παράδειγμα, του Σόλωνα και άλλων νομοθετών, οι οποίοι με τις μεταρρυθμίσεις τους επεξέτειναν το δικαίωμα εκλογής δημοσίων υπαλλήλων και ελέγχου τους στους απλούς πολίτες, οι οποίοι ως άτομα δεν επιτρεπόταν να αναλαμβάνουν αξιώματα. Επίσης από την «Αθηναίων Πολιτεία» μαθαίνουμε ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον Θηραμένη, τον Νικία και τον Θουκυδίδη σημαντικούς δημόσιους άνδρες της Αθήνας. Όμως οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι σπάνιοι. Οπότε όταν ο νόμος δεν αποδίδει είναι προτιμότερο να ρυθμίσουν την κατάσταση όλοι συσχεπτόμενοι και κρίνοντας κι όχι ένας που ίσως σφάλει.

Βέβαια και η διαλλακτικότητα του χαρακτήρα του και η επιστημονική του σκέψη τον οδηγούν στο να **μη διατυπώσει με ενάργεια και σαφήνεια την προτίμησή του αυτή**. Αυτό συμβαίνει γιατί ο Αριστοτέλης βρίσκεται ακόμα στην αναζήτηση του ιδανικού κράτους, συζητώντας σε επίπεδο αρχών πώς κυβερνάται ένα κράτος, πώς μπορεί και πώς πρέπει να κυβερνάται.

Ενότητα 19

1. Κατάγραψε με δικά σου λόγια τις μορφές δημοκρατίας που απαριθμούνται εδώ.
(ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 206)

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης μας παρουσιάζει τα είδη της δημοκρατίας, ξεκινώντας από την καλύτερη μορφή της και καταλήγοντας στη χειρότερη. Το πρώτο είδος δημοκρατίας είναι αυτό που λειτουργεί με βάση την αρχή της ισότητας, και έχει ως χαρακτηριστικά την αρχή της ελευθερίας και την με όμοιο τρόπο συμμετοχή όλων, πλούσιων και φτωχών στη διακυβέρνηση. Στο δεύτερο είδος δημοκρατίας οι πολίτες αναλαμβάνουν αξιώματα με βάση την περιουσία τους, η οποία πρέπει να είναι χαμηλή. Αν χάσουν την περιουσία τους, χάνουν και το αξίωμα που τυχόν κατέχουν. Στο τρίτο είδος δημοκρατίας το δικαίωμα ανάληψης αξιωμάτων δίνεται σε όσους δεν έχουν κάποιο νομικό κώλυμα, δεν είναι υπόλογοι για κάτι και υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος. Το τέταρτο είδος δημοκρατίας είναι αυτό στο οποίο αξιώματα μπορούν να αναλάβουν όλοι, αρκεί να είναι πολίτες και υπέρτατη αρχή είναι και πάλι ο νόμος. Στο τελευταίο είδος δημοκρατίας ισχύουν όλα τα προηγούμενα, υπέρτατη αρχή όμως δεν είναι ο νόμος αλλά ο λαός, ο οποίος κυβερνά με τα ψηφίσματα, που έχουν περιστασιακό χαρακτήρα, και με την καθοδήγηση των δημαγωγών.

2. Γράψε ένα σύντομο δοκίμιο για την ισότητα και την ελευθερία ως χαρακτηριστικά της αθηναϊκής (και όχι μόνο) δημοκρατίας. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 206)

Απάντηση: Βασικές αρχές κάθε δημοκρατικού πολιτεύματος και συνεπώς και της αθηναϊκής δημοκρατίας, είναι οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας. Μέσα σε κλίμα ελευθερίας στην αρχαία Αθήνα καλλιεργήθηκαν και αναπτύχθηκαν τα έργα σημαντικών δημιουργών που σε αυτήν την πόλη προσέρχονταν από όλον τον κόσμο, για να μορφωθούν, να μορφώσουν και να δημιουργήσουν πολιτισμό. Η ελευθερία ήταν και είναι βαθμίδα ανάπτυξης πνευματικού και ηθικού πολιτισμού.

Μέσα στο δημοκρατικό πολίτευμα κάθε πολίτης βιώνει την ελευθερία του, καθώς ο ίδιος ρυθμίζει τη συμπεριφορά του, διατυπώνει ελεύθερα πολιτικό λόγο με τόλμη και αρετή. Μόνος περιορισμός είναι ο σεβασμός στους θεσπισμένους νόμους που στόχο έχουν όχι να περιορίσουν τις ελευθερίες των πολιτών και να δράσουν καταπιεστικά, αλλά να συμβάλλουν καθοριστικά στην ισορροπία και στην αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη κατοχυρώνοντας τα δικαιώματα όλων των πολιτών και προλαμβάνοντας ακραίες συμπεριφορές που μπορεί να βλάψουν το σύνολο τους.

Από την άλλη, εξίσου σημαντική για ένα δημοκρατικό πολίτευμα είναι και η αρχή της ισότητας που στην πράξη κατοχυρώνει την ελευθερία. Με αυτή όλοι οι πολίτες είναι ίσοι τόσο απέναντι στο νόμο όσο και απέναντι

στην εξουσία. Όλοι έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, όλοι μπορούν να συμμετέχουν στα κοινά, να άρχουν και να άρχονται. Έτσι και οι αποφάσεις της πολιτείας λαμβάνονται με βάση τη θέληση της πλειοψηφίας.

Πρέπει να τονιστεί ότι τόσο η ελευθερία όσο και η αρχή της ισότητας για όλους τους πολίτες, άρχοντες και αρχόμενους, είναι ανά πάσα στιγμή ταυτόχρονα προϋπόθεση αλλά και αίτημα κάθε ευνομούμενης πολιτείας, οπότε η άσκηση και η εφαρμογή της πρέπει να αποτελεί την καθημερινή μέριμνα όλων μας.

Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι η ισότητα δίνει νόημα στην ελευθερία και χωρίς αυτές τις δύο δε νοείται και η έννοια της δημοκρατίας στα πλαίσια της οποίας ηθικά τελειώνεται και πολιτιστικά αναπτύσσεται κάθε λαός.

3. Σχολιάστε τη φράση: «Στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνιούνται κατά το νόμο, δεν κάνει ποτέ την εμφάνισή του δημαγωγός». (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 206)

Απάντηση: Για να μπορέσει να λειτουργήσει σωστά ένα δημοκρατικό πολίτευμα, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να γίνονται σεβαστοί οι νόμοι, ώστε να απονέμεται δικαιοσύνη. Αν οι νόμοι έχουν θεσπιστεί με δημοκρατικές διαδικασίες, που απαιτούν τη συμμετοχή του συνόλου των πολιτών, αν εφαρμόζονται από όλους τους πολίτες και δεν αλλάζουν σύμφωνα με τις περιστάσεις ή τα συμφέροντα κάποιων ισχυρών ή της πλειοψηφίας, η οποία μπορεί να παραπλανηθεί από επιτήδειους πολιτικούς, τότε διασφαλίζεται η δημοκρατία, κατοχυρώνονται τα δικαιώματα του πολίτη, οριοθετούνται οι υποχρεώσεις του και κατά συνέπεια, επικρατεί η δικαιοσύνη που προστατεύει το σύνολο των πολιτών. Μέσα σε τέτοιες επομένως συνθήκες και με ενεργούς πολίτες που συμμετέχουν και κρίνουν την δημόσια ζωή, δεν υπάρχουν περιθώρια να κάνουν την εμφάνισή τους οι δημαγωγοί. Αντιθέτως, θα είναι κι αυτοί υποχρεωμένοι να τηρούν το νόμο και να προσαρμόζονται στις επιταγές του.

4. Να αναλύσετε το πρώτο είδος δημοκρατίας που αναφέρεται στο κείμενο και τις αρχές που το διέπουν.

Απάντηση: Κύρια χαρακτηριστικά του πρώτου είδους δημοκρατίας είναι η ελευθερία και η ισότητα. Η φράση «υποστηρίζουν μερικοί» υποδηλώνει ότι αυτή η άποψη δεν είναι του ίδιου του Αριστοτέλη αλλά των υποστηρικτών της δημοκρατίας. Επίσης, σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» γίνεται λόγος για δύο **μορφές ελευθερίας** που χαρακτηρίζουν τα δημοκρατικά πολιτεύματα, την ατομική και την πολιτική ελευθερία. **Ατομική** ελευθερία είναι να μπορεί να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει σε αντίθεση με το δούλο, ο οποίος δεν είναι ελεύθερος και ζει αντίθετα με τη θέλησή του. **Πολιτική** ελευθερία είναι να μπορούν όλοι οι πολίτες με τη σειρά («έν μέρει») να άρχουν και να άρχονται, να εναλλάσσονται δηλαδή όλοι στα πολιτικά αξιώματα.

Άλλη βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η **ισότητα**. Σύμφωνα με αυτή όλοι οι πολίτες, και οι πλούσιοι και οι φτωχοί, έχουν ίσα δικαιώματα και προνόμια, δεν κυριαρχούν ο ένας στον άλλο και συμμετέχουν εξίσου («όμοιως») στη διακυβέρνηση του κράτους.

Η ισότητα, δηλαδή η απαίτηση να θεωρούνται όλοι οι πολίτες ίσοι μεταξύ τους, συνιστά δικαιοσύνη που βασίζεται στον αριθμό και όχι στην αξία. Στα δημοκρατικά, όμως, πολιτεύματα οι φτωχοί είναι περισσότεροι και συνεπώς, έχουν μεγαλύτερη δύναμη από τους πλούσιους. Έτσι, δικαιοσύνη τελικά καταλήγει να θεωρείται η θέληση της **πλειοψηφίας**.

5. Γιατί στο δεύτερο είδος δημοκρατίας κρίνεται αναγκαία η ύπαρξη χαμηλού εισοδήματος για την ανάληψη αξιωμάτων;

Απάντηση: Στο δεύτερο είδος δημοκρατίας το δικαίωμα ανάληψης αξιωμάτων έχουν όσοι διαθέτουν έστω και μια μικρή περιουσία, διότι έχοντας εξασφαλίσει χάρη σε αυτή τα «πρός τὸ ζῆν», τις προσωπικές τους ανάγκες, μπορούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και στην πόλη για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος. Καθορίζεται ένα χαμηλό όριο περιουσίας, το οποίο, αν δεν υπάρχει, αφαιρείται το δικαίωμα ανάληψης αξιωμάτων. Σε άλλο χωρίο των «Πολιτικών» (Πολιτικά 1294 b 10) ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει το κριτήριο της περιουσίας ολιγαρχικό, αφού μόνο οι «ὀλίγοι» διέθεταν μεγάλες περιουσίες και επεδίωκαν τιμές και αξιώματα. Εφόσον όμως το προβλεπόμενο όριο περιουσίας είναι χαμηλό δε θεωρείται αντιδημοκρατικό.

6. Τι γνωρίζετε για τα ψηφίσματα και τις διαφορές τους από τους νόμους;

Απάντηση: Τα ψηφίσματα ήταν αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Εκκλησία του Δήμου έπειτα από προτάσεις. Ωστόσο έρχονταν στιγμές που η Εκκλησία υιοθετούσε διαδοχικά τμήματα εισηγήσεων από διαφορετικά προγράμματα που είχαν υποβληθεί από εισηγητές, επομένως τα ψηφίσματα ήταν αντιφατικά. Σε αντίθεση με το νόμο, που είχε καθολική και μόνιμη ισχύ, το ψήφισμα είχε χαρακτήρα περιστασιακό και επομένως διατηρούσε την ισχύ του μόνο ως τη στιγμή που ένα άλλο ψήφισμα, αποτέλεσμα νέων περιστάσεων, ερχόταν να το αντικαταστήσει. Όχι σπάνια τα ψηφίσματα ήταν αντίθετα με τους νόμους της πόλης και είχαν τη δύναμη ακόμα και

να εκτοπίζουν συντακτικούς θεσμούς. Σε αυτές τις περιπτώσεις η Εκκλησία του Δήμου λειτουργούσε ως μονάρχης που δεν υπόκειται σε κανένα νομικό περιορισμό και σε περίπτωση οποιασδήποτε αυθαιρεσίας η δικαιολογία που προβαλλόταν ήταν ότι τα ψηφίσματα αυτά ήταν αποφάσεις της λαϊκής πλειοψηφίας. Εγκριμένα ψηφίσματα, βέβαια, μπορούσαν να προσβληθούν στα δικαστήρια και με χρονοβόρες διαδικασίες να απορριφθούν απ' αυτά, εφόσον η διαδικασία που προηγήθηκε δεν ήταν σύμφωνη με τους νόμους. Έτσι πολύ συχνά μάλιστα ένα ψήφισμα ήταν δυνατόν να αναιρεθεί από ένα άλλο, με συνέπεια να δημιουργείται στους πολίτες σύγχυση, αβεβαιότητα και ανασφάλεια.

7. Να σκιαγραφήσετε την προσωπικότητα και τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς ενός δημαγωγού της εποχής του Αριστοτέλη.

Απάντηση: Οι δημαγωγοί εμφανίστηκαν στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή μετά το θάνατο του Περικλή (429 π.Χ.). Ήταν γέννημα της νέας αστικής τάξης που δημιουργήθηκε τότε στην Αθήνα με την ανάπτυξη του εμπορίου και της «βιομηχανίας». Έχοντας συχνά το χάρισμα του λόγου και πάντως δίχως επίσημες θέσεις στην πολιτεία και άρα δίχως συγκεκριμένες υποχρεώσεις, ασκούσαν μεγάλη επιρροή στο λαό προτείνοντας ευχάριστες στον πολύ κόσμο πολιτικές δίχως να έχουν την ευθύνη της υλοποίησής τους. Σχηματισμένη από το ουσιαστικό «δήμος» (= λαός) και από το θέμα του ρήματος «ἄγω» (= οδηγώ) η λέξη είχε σε αρκετούς συγγραφείς τη σημασία του οδηγητή, του ηγέτη του λαού· γρήγορα όμως (ασφαλώς στην εποχή του Αριστοτέλη) πήρε αρνητικό περιεχόμενο, επειδή οι δημαγωγοί κατόντησαν απλώς να παρασέρνουν το λαό σε ψηφίσματα για την εξυπηρέτηση των προσωπικών τους φιλοδοξιών και συμφερόντων. Ο Αριστοτέλης σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» του αναφέρει ότι ο δημαγωγός είναι του «δήμου κόλαξ» και κάνει λόγο για την «άσέλγειαν» των δημαγωγών. Αυτό σημαίνει ότι η εμφάνιση των δημαγωγών προϋποθέτει και φανερώνει τον πολιτικό εκφυλισμό του κράτους. Επίσης με αρνητική σημασία αναφέρεται η λέξη δημαγωγός στον Αριστοφάνη, στο Θουκυδίδη στον Αντιφώντα, στον Ισοκράτη, και το Δημοσθένη. Μία χαρακτηριστική εικόνα της πολιτικής την εποχή του Κλέωνα, του δημαγωγού, στην Αθήνα, μετά τον θάνατο του Περικλή, μας δίνει ο Αριστοφάνης στους Ιππείς. Εκεί δίνονται και κάποια χαρακτηριστικά της δημαγωγίας και καταδικάζεται ο τύπος του πολιτικού ηγέτη που α) υπέρμετρα κολακεύει, υπερβολικά διαβεβαιώνει για την νομιμοφροσύνη του και διώκει πρόσωπα που θα μπορούσαν να κατηγορηθούν για αντιπατριωτική διαγωγή, β) προωθεί μέτρα που προσφέρουν βραχυπρόθεσμα οικονομικά οφέλη σε πολλούς παραβλέποντας την μακροπρόθεσμη οικονομική εξασφάλιση και γ) προέρχεται από τις τάξεις των βιοτεχνών και εμπόρων και όχι από τις οικογένειες των γαιοκτημόνων που είχαν παράδοση στις πατριωτικές υπηρεσίες.

Ενότητα 20

1. Σε ένα έργο πολιτικής θεωρίας ο Αριστοτέλης το βρήκε φυσικό και αυτονόητο να συζητήσει θέματα παιδείας και εκπαίδευσης, και μάλιστα πολύ συγκεκριμένα, όπως είναι ο στόχος της εκπαίδευσης, ο δημόσιος ή ιδιωτικός χαρακτήρας της, η διδακτέα ύλη, κτλ. Συμμερίζεσαι κι εσύ τη στάση αυτή του Αριστοτέλη; Δικαιολόγησε τη γνώμη σου. (ερώτηση από το σχολικό εγχειρίδιο στη σελίδα 209)

Απάντηση: Ήδη από την πρώτη φράση της ενότητας («Ότι μὲν οὖν νομοθετητέον ... ποιητέον, φανερόν») διαπιστώνεται ότι ο Αριστοτέλης συνδέει την παιδεία με τη διακυβέρνηση της πολιτείας. Η παιδεία είναι, λοιπόν, ένα καθαρά **πολιτικό θέμα** που πρέπει να απασχολεί και τους πολιτικούς και τους νομοθέτες, γιατί επηρεάζει τη συνολική ζωή του κράτους αλλά και του κάθε πολίτη ξεχωριστά, αφού καθορίζει το παρόν του και προδιαγράφει το μέλλον του. Όπως λοιπόν αναφέρει και στο απόσπασμα που παρατίθεται στο σχολικό εγχειρίδιο, η παιδεία είναι υπόθεση του κράτους, αφού και κάθε πολίτης ανήκει στο κράτος, και πρέπει να θεσπιστούν νόμοι σχετικά με αυτή. Οι νέοι πρέπει να λαμβάνουν μόρφωση ταιριαστή με το πολίτευμα της πόλης τους, έτσι ώστε να φτάσουν στον επιδιωκόμενο στόχο, που είναι η ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών. Εφόσον, λοιπόν, ο στόχος του κράτους είναι κοινός, **κοινή πρέπει να είναι και η παιδεία** που προσφέρεται και να μην αφήνεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Συνεπώς, αν στόχος της πολιτείας είναι να οδηγήσει τους πολίτες στην αρετή και κατ' επέκταση στην ευδαιμονία, που είναι ο ύψιστος στόχος, ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί μόνο αν παρέχεται κοινό επίπεδο μόρφωσης σε όλους τους πολίτες. Ως ιδεώδες εκπαιδευτικό σύστημα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων δίνεται από τον Αριστοτέλη το εκπαιδευτικό σύστημα των Λακεδαιμονίων. Στην αρχή της 20ης ενότητας προβάλλει δύο θέσεις: η παιδεία να είναι αντικείμενο κρατικής μέριμνας και να ρυθμίζεται νομοθετικά (« **νομοθετητέον** ») και να έχει ενιαίο για όλους χαρακτήρα (« **κοινήν ποιητέον** »). Δημόσια λοιπόν, παιδεία για όλους προκρίνει ο Αριστοτέλης, η οποία δίνοντας ίσες ευκαιρίες θα εξασφαλίσει στους ίδιους και την πόλη την αυτάρκεια και την ευδαιμονία.

Πράγματι η παιδεία επηρεάζει την ποιότητα ζωής των πολιτών, την πνευματική τους καλλιέργεια, την ηθικότητά τους την πολιτική τους ωριμότητα. Η παιδεία είναι το μέσον με το οποίο μπορούν οι πολίτες να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους και να προσφέρουν τα βέλτιστα στο κοινωνικό σύνολο. Εφόσον λοιπόν η παιδεία

είναι θεμέλιο της προόδου, μια δημοκρατική πολιτεία πρέπει κατά κύριο λόγο να ενδιαφέρεται και να μεριμνά για την παιδεία όλων των πολιτών της και σε αυτήν να στηρίζει το μέλλον της.

2. Κάνε έναν όσο το δυνατόν πληρέστερο κατάλογο των θεμάτων που θίγονται στο κείμενο του πρώτου ερμηνευτικού σχολίου της ενότητας αυτής. (ερώτηση από το σχολ. εγχειρίδιο στη σελίδα 206)

Απάντηση: Τα θέματα που θίγονται στο πρώτο ερμηνευτικό σχόλιο της ενότητας αυτής είναι:

- α) Οι πολιτικοί και οι νομοθέτες οφείλουν να ασχοληθούν σοβαρά με το θέμα της παιδείας των νέων, αφού η παραμέλησή της βλάπτει το ίδιο το πολίτευμα των πόλεων.
- β) Η μόρφωση των νέων πρέπει να ταιριάζει με το πολίτευμα της πόλης τους.
- γ) Η παιδεία προετοιμάζει τους νέους για την άσκηση κάποιας τέχνης αλλά και για την άσκηση της αρετής.
- δ) Για να επιτευχθεί ο στόχος που έχει κάθε πόλη, δηλαδή η ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών της, πρέπει η παιδεία να είναι μία και κοινή για όλους.
- ε) Η παιδεία πρέπει να είναι υπόθεση του κράτους, αφού και ο πολίτης είναι μέλος αυτού.
- ς) Το καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα είναι αυτό των Λακεδαιμονίων.

3. Να αναφέρετε τους προβληματισμούς που διατυπώνονταν την εποχή του Αριστοτέλη για το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας.

Απάντηση: Ο Αριστοτέλης στη συνέχεια παρουσιάζει τα θέματα που θα τον απασχολήσουν και τους προβληματισμούς που διατυπώνονται την εποχή του σχετικά με αυτά. Θεωρεί δηλαδή ότι πρέπει να διερευνηθεί ποιος πρέπει να είναι ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο και οι στόχοι της παιδείας. Έτσι, άλλοι υποστηρίζουν ότι η παιδεία πρέπει να στοχεύει:

- στην **αρετή** («πρὸς ἀρετήν»), η οποία αναφέρεται και στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής (διανοητικές αρετές) και σε ενέργειες της βούλησης, που ελέγχονται όμως από τη λογική, αλλά γεννιούνται με τον εθισμό (ηθικές αρετές),
- στον **ἀριστο βίο** («πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον»), που ανήκει στο «λόγον ἔχον», το θεωρητικό και ανώτερο μέρος της ψυχής.

Επίσης, άλλοι υποστηρίζουν ότι η παιδεία πρέπει να στοχεύει:

- στην **άσκηση του νου** («πρὸς τὴν δianoian»),
- στη διαμόρφωση **ηθικού χαρακτήρα** («πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος»),
- στα **χρήσιμα για τη ζωή** («τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον»), που φανερώνουν τον ωφελιμιστικό χαρακτήρα της παιδείας,
- σε **αυτά που τείνουν προς την αρετή** («τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετήν»), που φανερώνουν τον ηθοπλαστικό χαρακτήρα της παιδείας και
- σε **αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση** («τὰ περιττά»), που φανερώνουν το νοησιαρχικό χαρακτήρα της παιδείας.

4. Που οφείλεται ο προβληματισμός που υπήρχε την εποχή του Αριστοτέλη για το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας;

Απάντηση: Ο προβληματισμός οφείλεται στο ότι όλοι τιμούν την αρετή, ο καθένας όμως δίνει διαφορετικό περιεχόμενο σε αυτή και επομένως, διαφοροποιείται και ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να ασκείται. Παρόμοιο προβληματισμό είχε διατυπώσει και ο Πλάτωνας στο διάλογο «Λάχης» (Λάχης 190 b 7), όπου αναφέρει: «Αν δεν ξέρουμε καν τι είναι η αρετή, με ποιον τρόπο θα συμβουλευόμαστε κάποιον πώς να την κατακτήσει πιο εύκολα;»

Ασφαλώς ο προβληματισμός αυτός δεν αφορά μόνο την εποχή του Αριστοτέλη, αντιθέτως είναι διαχρονικός και απασχολεί όλες τις κοινωνίες.

Είναι αλήθεια ότι οι πολιτικές, κοινωνικές, ιστορικές και ιδεολογικές μεταβολές επηρεάζουν και το περιεχόμενο της έννοιας της αρετής και συνεπώς, και τους στόχους της παιδείας. Υπάρχουν δηλαδή αρχές και αξίες στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η παιδεία λοιπόν έχει πολιτικό χαρακτήρα.

5. Ποιες απόψεις του Αριστοτέλη για τη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα του ανθρώπου διακρίνετε στο κείμενο;

Απάντηση: Μελετώντας της απόψεις του Αριστοτέλη για την παιδεία και τη σχέση της με την πολιτεία και τον τρόπο διακυβέρνησής της μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, κατά τη γνώμη του φιλοσόφου, η κατάκτηση της αρετής, δηλαδή η διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα του ανθρώπου δεν είναι ανεξάρτητη από την πολιτεία, αλλά διαμορφώνεται μέσα σε αυτή και καλλιεργείται μέσω της παιδείας. Έτσι η τέλεια πόλη, η ολοκληρωμένη, δηλαδή και ανώτερη μορφή κοινωνίας, επιδιώκει με τη νομοθεσία να κατοχυρώσει την κοινή παιδεία, την παροχή δηλαδή ανώτερου επιπέδου μόρφωσης, με στόχο την κατάκτηση της αρετής και κατ' επέκταση της ευδαιμονίας του συνόλου των πολιτών. Μόνο με την ορθή παιδεία φτάνει ο άνθρωπος στον ύψιστο στόχο, για τον οποίο είναι προορισμένος από τη φύση του και ολοκληρώνεται. Η παιδεία λοιπόν στον Αριστοτέλη συμβάλλει στη δημιουργία της κοινότητας και με τη δυναμική της, στη λύση κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Συνεπώς η πολιτεία που έχει φροντίσει να διδαχθεί ο πολίτης την αρετή διακρίνεται για την ηθικότητα της την ελευθερία και την αυτάρκεια της και επιτυγχάνει το «τέλος» της που είναι η ευδαιμονία των πολιτών.

6. Ποια αντικείμενα διδάσκονταν οι νέοι της εποχής του Αριστοτέλη;

Απάντηση: Τα μαθήματα που διδάσκονταν την εποχή του Αριστοτέλη ήταν:

- α) **ανάγνωση και γραφή**, αντικείμενα τα οποία θεωρούνταν χρήσιμα για τη ζωή («χρήσιμα πρὸς τὸν βίον»),
- β) **γυμναστική**, η οποία συντελούσε στην καλλιέργεια της ανδρείας,
- γ) **μουσική**, η οποία θεωρούνταν και χρήσιμη για τη ζωή και ασκούσε ηθική επίδραση στον άνθρωπο,
- δ) μερικές φορές **σχέδιο και ζωγραφική**, δεξιότητες που θεωρούνταν κι αυτές χρήσιμες για τη ζωή.

Η **αριθμητική** δεν αναφέρεται, επειδή ίσως στην Αθήνα αυτή διδασκόταν στο σπίτι και όχι στο σχολείο.

7. Μελετώντας ο Αριστοτέλης τους προβληματισμούς που διατυπώνονταν την εποχή του σχετικά με το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας κατέληξε σε κάποιες δικές του απόψεις πάνω σε αυτά ζητήματα. Ποιες είναι αυτές οι απόψεις;

Απάντηση: Έπειτα από την παρουσίαση των προβληματισμών σχετικά με το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας, η ενότητα κλείνει με τη διατύπωση των προσωπικών θέσεων του Αριστοτέλη πάνω σε αυτά τα ζητήματα. Ο φιλόσοφος λοιπόν ακολουθεί τη μέση οδό και υποστηρίζει ότι οι νέοι πρέπει ασφαλώς να μαθαίνουν γνώσεις χρήσιμες για τη ζωή, όπως η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική και το σχέδιο, αλλά από αυτές όχι όλες, παρά μόνο τις αναγκαίες. Κι από τις αναγκαίες όμως πρέπει να μαθαίνουν όσες ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους και όχι τις ευτελείς που ασκούν οι δούλοι, οι οποίες αδρανοποιούν το σώμα και το νου του ανθρώπου, τον καθιστούν αγροίκο, άξεστο («βάνουσον») και τον απομακρύνουν από την κατάκτηση της αρετής. Δεν αρμόζει στους ελεύθερους ανθρώπους να αναζητούν σε κάθε γνώση τη χρησιμότητα, γιατί αυτή μπορεί να τους οδηγήσει στη μονομέρεια.

Από τα παραπάνω, λοιπόν, προκύπτει ότι οι χρήσιμες γνώσεις είναι απαραίτητες αλλά δεν πρέπει να αποτελούν αυτοσκοπό. Ο χαρακτήρας της παιδείας, κατά τον Αριστοτέλη, πρέπει να είναι κυρίως ηθοπλαστικός και να στοχεύει τόσο στη διαμόρφωση του σώματος όσο και του πνεύματος του ανθρώπου.